

Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ χαρακτήρας τῶν δημοσιευομένων ἐκθέσεων τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς μελέτης καὶ τῆς ὀριστικῆς δημοσίευσης τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς.

Ἀπαγορεύεται ἡ μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἀναδημοσίευση χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Συμβουλίου.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1995

ΤΟΜΟΣ 42 (1995)

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, 106 72

ISSN 0570-6211

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἐλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1995

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1996

μα τοῦ πρώτου μέρους της εἶναι ἀπὸ τὰ παλαιὰ χρόνια καθορισμένο· εἶναι τὸ σύντομο μνημόσυνο ἐκείνων τῶν ἐταίρων ποὺ ἔφυγαν κατὰ τὴ χρονιά ποὺ πέρασε.

Στὴν περυσινὴ ὁμιλία μου σὰς εἶχα μιλήσει γιὰ τὴν Βάνα Χατζημιχάλη καὶ τὴν Μαρία Σιγανίδου, ἐταίρους μας καὶ συνεργάτες τῆς Ἑταιρείας, ποὺ ἀπεβίωσαν στὶς 18 καὶ 23 Μαρτίου. Ἐνάμιση μῆνα ἀργότερα, στὶς 11 Μαΐου, ἀπεβίωσε ὁ ἕως τότε παλαιότερος ἐταῖρος μας Δημήτριος Πάλλας (1907-1995), Ἔφορος τῶν Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων καί, στὰ τέλη τῆς σταδιοδρομίας του, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Διορισμένος τὸ 1933 στὴν Ὑπηρεσία μὲ διαγωνισμό, ὡς Ἐπιμελητὴς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ὑπηρέτησε στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, τὴν Ἐπτάνησο, τὴν Ἡπειρο καὶ τὴν Πελοπόννησο. Κατὰ τὴν Κατοχὴ ἐκλέχτηκε, ὅπως καὶ ὁ Γιάννης Μηλιάδης, ἐθνοσύμβουλος στὴν Κυβέρνηση τῆς Πολιτικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), δηλαδὴ τῆς Κυβέρνησης τοῦ Βουνοῦ, καὶ τοῦτο, ὅπως καὶ τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ του φρονήματα, ὑπῆρξαν ἡ αἰτία τῆς ἀπόλυσής του τὸ 1947. Ἐπανῆλθε στὴν Ὑπηρεσία τὸ 1952 ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπεχώρησε τὸ 1966 γιὰ νὰ καταλάβει στὸ Πανεπιστήμιο τὴν ἔδρα τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας, ὡς διάδοχος τοῦ Ἀναστασίου Ὀρλάνδου. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1968 ἀπολύθηκε καὶ πάλι γιὰ λόγους φρονημάτων καὶ ἔκτοτε ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἐπιστημονικῶν ὑποχρεώσεών του.

Ὁ Δημήτριος Πάλλας ὑπῆρξε συνεργάτης τῆς Ἑταιρείας, μέλος τοῦ Συμβουλίου της (1966-1971) καὶ δυναμικὸ στέλεχος τῆς Ὑπηρεσίας. Ἀπὸ τὸ μεγάλο ἔργο του, τὸ ὁποῖο ἔχει ἤδη περιγραφεῖ ἀπὸ τοὺς μαθητές του, μνημονεύω τὴν ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου ἢ δημοσίευσή της ὁποίας ἦταν μία ἀπὸ τίς κύριες μέριμνές του. Ἡ πραγματοποίησή της ἀπὸ τοὺς μαθητές του καὶ συνεργάτες του συνεχιστὲς τοῦ ἔργου

του, θὰ εἶναι μνημεῖο ἀντάξιο τῶν προσπαθειῶν του γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ μεγάλου μνημείου.

Ἐδῶ πρέπει νὰ μνημονεύσω ὅτι ἡ κυρία Ἑλένη Πάλλα προσέφερε στὴν Ἑταιρεία τὸ ἀρχαιολογικὸ ἀρχεῖο τοῦ συζύγου της, ἡμερολόγια ἀνασκαφῶν, φωτογραφίες, ἀρνητικά καὶ σχέδια. Μὲ τὸ ἀρχεῖο αὐτὸ θὰ γίνεи δυνατὴ ἡ δημοσίευση ὅσων ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος Πάλλας δὲν εἶχε προλάβει νὰ παρουσιάσει.

Ἀπροσδόκητος ὑπῆρξε ὁ θάνατος στὶς 21 Ἰουλίου, τοῦ ἐταίρου μας *Εὐαγγέλου Πεντάζου* (1932-1995), ὁ ὁποῖος ὡς μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας εἶχε ὑπηρετήσει ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν στὴν Κομοτηνὴ ὡς Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων τῆς Θράκης, καὶ ἀπὸ τὸ 1980 ὡς Ἐφορος τῶν Δελφῶν. Ὑπῆρξε συνεργάτης τῆς Ἑταιρείας ὡς διευθυντὴς τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ἀρχαίας Μαρωνείας τῆς ὁποίας ἡ συνεχὴς ἔρευνα ἀπὸ τὸ 1971 ἀποτέλεσε τὴν κύρια ἐπιστημονικὴ μέριμνά του. Ἡ πλήρης ἀποκάλυψη τοῦ θεάτρου τῆς Μαρωνείας ἀποτέλεσε καὶ τὴν τελευταία φροντίδα του.

Μεγάλῃ ἦταν ἡ συγκίνησή μας γιὰ τὸν θάνατο, στὶς 27 Ἰουλίου 1995, τῆς Ἀρτέμιδος Ὠνάσογλου (1948-1995), Ἐπιμελητριάς Ἀρχαιοτήτων. Εἶχα τὴν τύχη νὰ τὴν ἔχω συνεργάτη μου στὴν Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς καὶ πιστεύω ὅτι ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα νέα στελέχη τῆς Ὑπηρεσίας γιὰ τὴ γενικότερη μόρφωσή της, τὴ βαθιὰ καὶ ἄρτια ἐπιστημονικὴ της κατάρτιση, τὸ ανεξάρτητο πνεῦμα της καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐντιμότητά της. Δὲν δίστασε νὰ συγκρουσθεῖ μὲ τὸν Γεώργιο Μυλωνᾶ γιὰ τὸ ζήτημα τῶν ἀρχαίων στὸν χῶρο τοῦ Μουσείου Μυκηνῶν, θέμα στὸ ὁποῖο ὁ αἰμίνηστος διδάσκαλος ἔσφαλε. Τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἡ πλήρης δημοσίευση εἶναι τὸ βιβλίο της «*Ἡ Οἰκία τοῦ Τάφου τῶν Τριπόδων στὶς Μυκῆνες*», ποῦ ἡ Ἑταιρεία ἐξέδωσε πέρυσι. Μία ἐβδομάδα πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό της εἶχε παραλάβει ἡ ἴδια ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία τὰ πρῶτα ἀντίτυπα τοῦ ἔργου της, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀποτελέσει τὸ λαμπρὸ

σῆμα ἐνὸς συντόμου βίου ἀφιερωμένου στὴν προστασία τῶν μνημείων καὶ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ σᾶς θυμοῦνται τὴν ἀγαπητὴ *Ρέα Κοτιώνη* (1926-1995), ἡ ὁποία ἀπεβίωσε στὶς 19 Αὐγούστου. Διευθύντρια τῆς Βιβλιοθήκης μας ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, ὑπῆρξε διάδοχος στὴ θέση αὐτὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Φιλαδελφέως, τοῦ Γεωργίου Βέλτσου καὶ τοῦ Δημητρίου Πελεκίδη. Φίλη ὄλων τῶν ἐλλήνων ἀρχαιολόγων βοήθησε μὲ εὐχαρίστηση καὶ προθυμία στὴν πρόοδο τοῦ ἔργου τους καὶ στὶς πολυετεῖς προσπάθειες καὶ κόπους τῆς ὀφείλεται ἡ ἄρτια λειτουργία καὶ ὁ πλουτισμὸς τῆς βιβλιοθήκης μας, βασικοῦ στοιχείου τῆς προόδου τῶν ἀρχαιολογικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα.

Στὶς 25 Αὐγούστου ἀπεβίωσε ἡ *Ἰουλία Βοκοτοπούλου* (1939-1995). Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, ἑταῖρος μας ἀπὸ τὸ 1972, πρότυπο ἐπιστημονικοῦ ἤθους καὶ συνεπειάς. Ἡ πορεία τῆς στὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιολογία ἐπὶ τριάνα χρόνια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ ὑπόδειγμα τοῦ τρόπου δράσης τῶν ἰδεατῶν ἐκείνων παλαιῶν Ἑλλήνων Ἐφόρων τοὺς ὁποίους θεωροῦμε ὡς στυλοὺς τῆς παράδοσής μας. Ἀπὸ τὸν διορισμό τῆς, μὲ διαγωνισμό, στὴν Ὑπηρεσία τὸ 1965, ὑπῆρξε σὲ δύσκολες περιφέρειες τῆς Ἑλλάδος. Στὴν Ἠπειρο ἐπὶ δώδεκα χρόνια, ὅπου ἡ ἀκαμπτη πίστη τῆς στὴν προστασία τῶν μνημείων ὑπῆρξε ἡ αἰτία τῆς σωτηρίας τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας, μέσα στὴν καρδιά τῆς σημερινῆς Ἄρτας, καὶ κατόπιν στὴ Μακεδονία ὅπου ἡ παρουσία τῆς ἀποτελεῖ ὀρόσημο στὴν ἔρευνά τῆς. Μὲ τὶς ἀνασκαφές τῆς στὴ Σάνη, τὴ Μένδη, τὸ Πολύχρονο καὶ τὴ Νέα Ρόδα, μὲ τὶς ἐκθέσεις στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης γιὰ τὴ συνεχῆ ἱστορία τῆς πόλης ἀπὸ τὴν Προϊστορία ἕως τὰ Χριστιανικὰ χρόνια καὶ μὲ τὴ γνωστὴ ἐκθεση γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ποὺ ταξίδεψε στὴν Εὐρώπη καὶ τὶς νέες ἡπείρους, ἔδειξε τὶς ἐπιστημονικὲς καὶ ὀργανωτικὲς ἱκανότητές τῆς. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κυρίως τὴν

διέκρινε ἦταν ἡ συστηματικὴ δημοσίευση τῶν ἐρευνῶν της. Ἀπὸ χρόνια ἐξ ἄλλου συνεργαζόταν μὲ εἰδικούς φιλολόγους καὶ γλωσσολόγους γιὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς δημοσίευσης τῶν χρηστηρίων ἐλασμάτων τῆς Δωδώνης. Ἡ τελευταία ἐπικοινωνία μαζί της ἦταν γιὰ νὰ μᾶς ἀνακοινώσῃ ὅτι τὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο βρίσκεται στὸ τέλος του. Ἡ ἔκδοσή του, ἐλπίζουμε γύρω στὸ τέλος τοῦ χρόνου, θὰ ἀποτελέσει μνημεῖο ἀντάξιο τῆς Ἰουλίας Βοκοτοπούλου καὶ παράδειγμα ἐπιστημονικῆς συνεπειᾶς.

Τὸν θάνατο τῆς Ἑλένης Θεοχαράκη Τσιτούρα (1938-1995) στὶς 7 Σεπτεμβρίου δὲν θὰ παύσουμε νὰ τὸν θεωροῦμε παράλογο. Οἱ φίλοι της καὶ οἱ συνεργάτες θὰ αἰσθάνονται πάντα τὸ κενὸ τῆς ἀπουσίας της. Συνεργαστήκαμε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1962 ὅταν ἤμουν Ἐπιμελητὴς τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀττικῆς καὶ ἡ συνεργασία μας συνεχίστηκε, ἀδιάκοπη, ἀπὸ τὸ 1975, ἐπὶ εἴκοσι ἕνα χρόνια, στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ραμνοῦντος τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ἡ ψυχὴ καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς ἐγγυητὴς. Μὲ ἀφοσίωση στὸ ἔργο της καὶ ἀνιδιοτελὴ ἀγάπη πρὸς τὸν ἐλληνικὸ τόπο καὶ τὰ μνημεῖα του, προσέφερε ἐπιστημονικὲς ὑπηρεσίες οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι σήμερα οὔτε αὐτονόητες οὔτε, ἴσως, δυνατές. Ἡ δημοσίευση τῆς κεραμεικῆς τοῦ Ραμνοῦντος, τὴν ὁποία προετοίμαζε, θὰ παρουσιαστῇ, ἐλπίζουμε ἀντάξια πρὸς τοὺς κόπους πού κατέβαλε καὶ τίς προσπάθειες μιᾶς ζωῆς πού κόπηκε ἀπὸ τὸ ἀνέλπιστο κακὸ τῆς ἐποχῆς μας.

Ἡ Ἀγνή Σακελλαρίου (1922-1995) ἔφυγε στὶς 19 Σεπτεμβρίου κλείνοντας τὸ 1995 μὲ τὴ θλίψη τῆς παντοτινῆς ἀπουσίας της. Συνεργάτης καὶ φίλη τοῦ Χρήστου καὶ τῆς Σέμνης Καρούζου, ὑπῆρξε στέλεχος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου μετὰ τὸν πόλεμο καὶ στοὺς κόπους της ὀφείλεται μέγα μέρος τῆς ἔκθεσης τῶν προϊστορικῶν συλλογῶν. Ἀλλὰ ἂν ἡ ἔκθεση ἑνὸς Μουσείου εἶναι κάτι πού μπορεῖ νὰ ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ ἐκείνους πού σὲ διαδέχονται, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὸ

συγγραφικό ἔργο τῆς Ἑγνῆς Σακελλαρίου, τὸ ὁποῖο καλύπτει μεγάλα τμήματα τῆς ἱστορίας καὶ ἀρχαιολογίας τοῦ μινωικοῦ καὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ μελέτες τῆς ἀποτελοῦν βάση γιὰ τὴ γνώση τῆς μινωικῆς καὶ μυκηναϊκῆς σφραγιδογραφίας, γιὰ τὸν ὄπλισμό τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τῶν ἐποχῶν, γιὰ τὴ μεταλλοτεχνία, τὴ ζωγραφικὴ καὶ τὴν εἰκονογραφία, γιὰ τὴ χρονολόγησι τῶν τάφων τοῦ Ταφικοῦ Κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Ἰδιαίτερα θὰ μνημονεύσω ἓνα ἔργο τῆς: εἶναι «Οἱ θαλαμωτοὶ Τάφοι τῶν Μυκηνῶν», δημοσίευσσι τῶν ἑκατοντάδων τάφων ποὺ εἶχε ἐρευνήσει ὁ Χρῆστος Τσουντας ἀλλὰ δὲν πρόλαβε νὰ τοὺς παρουσιάσει. Ὅσοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τίς ἔρευνες τῶν θανόντων ἀρχαιολόγων μποροῦν νὰ βεβαιώσουν ὅτι αὐτὸ καὶ μόνο τὸ ἔργο τῆς Ἑγνῆς Σακελλαρίου ἀποτελεῖ τὸν στέφανο μιᾶς ζωῆς ἀφιερωμένης στὴν ἐπιστήμη.

Οἱ ἀνασκαφές μας τοῦ 1995, σὲ λογικὸ πλεόν ἀριθμό, διεφώτισαν σπουδαῖα ζητήματα μεγάλων κέντρων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ προετοιμασία ἐξ ἄλλου δημοσιεύσεων καὶ ἡ ἔκδοσι πολλῶν νέων μονογραφιῶν συμπληρώνουν τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας, τὸ ὁποῖο καὶ κατὰ τὸ 1995 ὑπῆρξε ἀντάξιο τῆς παράδοσῆς τῆς.

Ἀνασκαφές

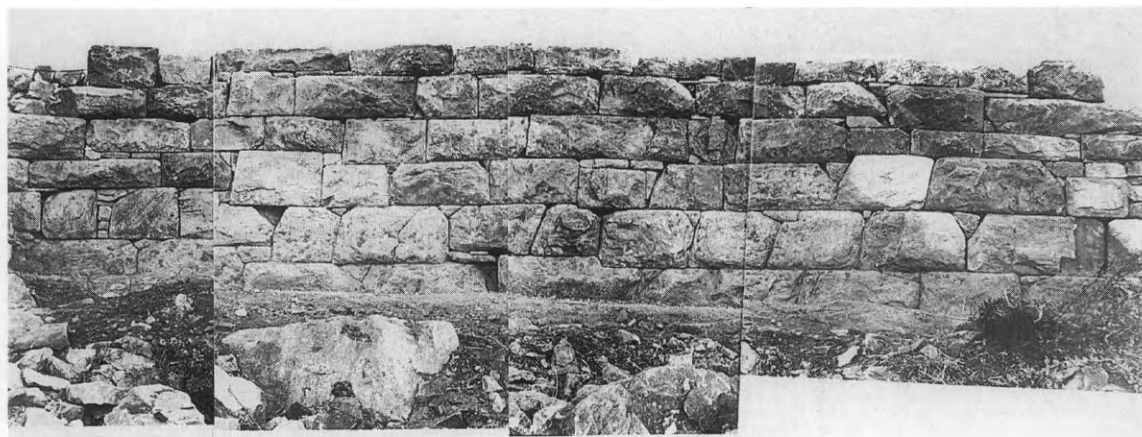
Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Ραμνοῦντος, μακρὰν τοῦ νὰ ἔχει ὀλοκληρωθεῖ, βαίνει πρὸς τὸν τερματισμὸ τῆς. Κατὰ τὸ 1995 οἱ ἐργασίες πού ἔγιναν εἶχαν ὡς σκοπὸ καὶ τὴ συντήρηση τῶν ἐρειπίων.

Τοῦ τείχους τῆς ἀνατολικῆς πύλης εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸ βόρειο τμήμα, τὸ ὁποῖο μάλιστα εἶχε ἀναστηλωθεῖ. Τὸ νότιο τμήμα ἦταν γκρεμισμένο καὶ ἐπιχωσμένο. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ τμήματος αὐτοῦ δὲν ἀπεκάλυψε βάρθρα ἢ ἐπιγραφές, πράγμα παράδοξο γιὰ τόπο ἐπίσημο. Βρέθηκαν ὅμως οἱ λιθόπλινθοι πού ἀπάρτιζαν τὸ τεῖχος, οἱ ὁποῖες καὶ ἀναστηλώθηκαν, οἱ περισσότερες στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ἄλλες στὴν εἰκαζόμενη, καὶ τὸ τεῖχος νότια τῆς πύλης ἀποκαταστάθηκε πλήρως μέχρι τοῦ ὑπερθύρου (εἰκ. 1). Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὴν ποσότητα τῶν λίθων πού ὑπολείπεται, τὸ τεῖχος συνεχιζόταν λίθινο σὲ ἀρκετὸ ὕψος ἀκόμη. Σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τὸ λίθινο μέρος του εἶχε ὕψος τουλάχιστον ἕξι μέτρων καὶ τὸ ὑπόλοιπο ἦταν ἀπὸ ὠμές πλίθες. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ εὕρεση, μέσα στὸ φρουρίο, πλήθους μικρῶν λιθίνων σφαιρῶν, οἱ ὁποῖες ρίχτηκαν ἐναντίον τοῦ τείχους κατὰ τὴ διάρκεια ἀγνώστων πολιορκιῶν τοῦ φρουρίου. Αὐτὲς οἱ μικρὲς σφαῖρες ἦσαν ἀκίνδυνες γιὰ τὸ λίθινο μέρος τοῦ τείχους, ἀλλὰ βλαπτικὲς γιὰ τὸ χωμάτινο.

1. ΡΑΜΝΟΥΣ

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

ἀνατολικὸ τεῖχος
φρουρίου

1 Το αναστηλωμένο τείχος πλάι στην ανατολική πύλη.

ΝΑ συνοικία

Ἡ ΝΑ συνοικία τοῦ φρουρίου ὑπῆρξε τὸ σπουδαιότερο εὕρημα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ραμνοῦντος κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, γιὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκημάτων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ ἀποκαλύφθηκαν. Μόνον τώρα, μετὰ τῆ μερικὴ ἔρευνα τοῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν οἰκισμοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσουμε ὀρθὴ εἰκόνα τοῦ δήμου. Ἔως τώρα κυριαρχοῦσε τὸ ἱερὸ τῆς Νεμέσεως, τοῦ ὁποίου ὅμως στὴν πραγματικότητα ἡ παρουσία καὶ ἡ ἐπίδραση στὴ ζωὴ τῶν δημοτῶν εἶναι μικρότερη ἀπὸ ὅση παρουσιάζετο στὰ παλαιὰ δημοσιεύματα, στὰ ὁποῖα ἀγνοοῦνται οἱ νέες ἀνασκαφές.

Μετὰ τὴν πρώτη ἔρευνα τῶν οἰκημάτων, ἡ ὁποία περιορίστηκε στὴν ἀφαίρεση τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων τῆς ἐπίχωσης, κυρίως αὐτῆς ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴ φυτεία, ἀκολουθεῖ συστηματικὴ κατὰ τμήματα ἀνασκαφὴ ἡ ὁποία κάνει δυνατὴ καὶ τὴν ὀρθὴ σχεδίαση τῶν ἐρειπίων. Ὑπενθυμίζω, ὅτι ὁ οἰκισμὸς τοῦ φρουρίου ποὺ ἀποκαλύπτεται χρονολογεῖται στοὺς τελευταίους αἰῶνες τοῦ βίου του, τοὺς τρεῖς πρώτους μ.Χ. καὶ

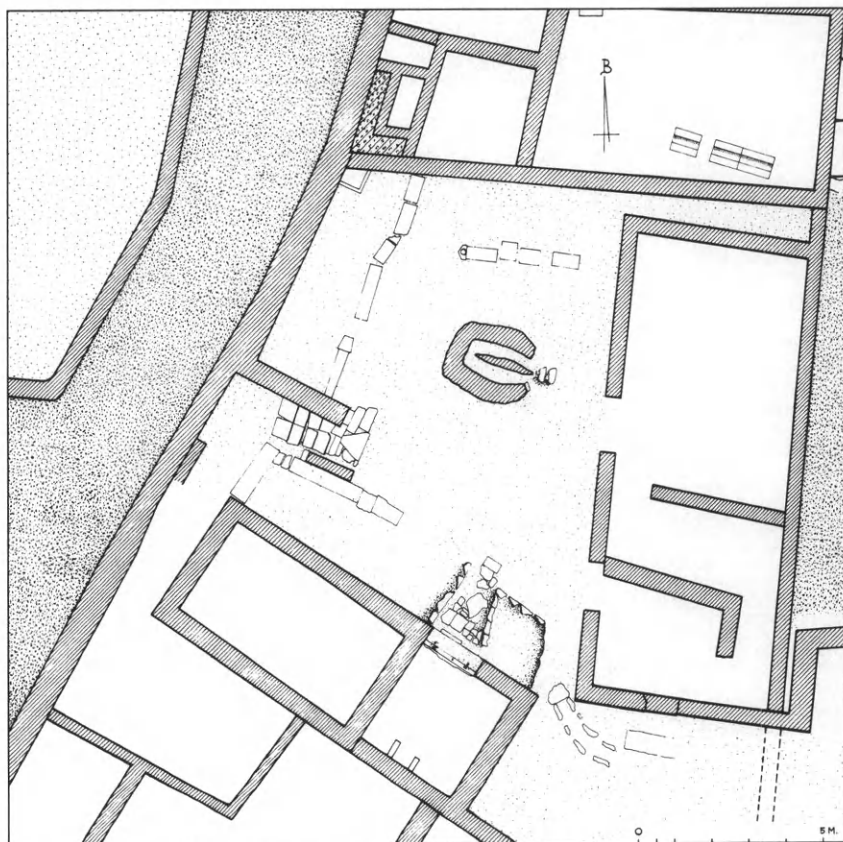

2 Μεταλλευτικός κλίβανος στο φρούριο.

ὅτι τὰ οἰκήματα ἐγκαταλείφθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐνοίκους τους οἰκειοθελῶς χωρὶς νὰ καταστραφοῦν.

Σὲ μικρὴ πλατεία, κάτω ἀπὸ τὸ ἀνάλημμα τοῦ ἀνατολικοῦ δρόμου τοῦ γυμνασίου, ἀποκαλύφθηκε μεταλλευτικός κλίβανος (εἰκ. 2), ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ κομμάτια σιδηρομεταλλεύματος πού βρέθηκαν γύρω του. Ὅπως γνωρίζουμε οἱ Ραμνούσιοι προμηθεύονταν τὸ μετάλλευμα ἀπὸ τὸ ὄρυχεῖο τοῦ γειτονικοῦ Γραμματικοῦ (τότε λεγόταν Εἰτέα), τὸ ὁποῖο λειτούργησε καὶ στὰ νεώτερα χρόνια ἕως τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Στὶς τρεῖς πλευρὲς τῆς πλατείας ὁ μεταλλουργὸς εἶχε κατα-

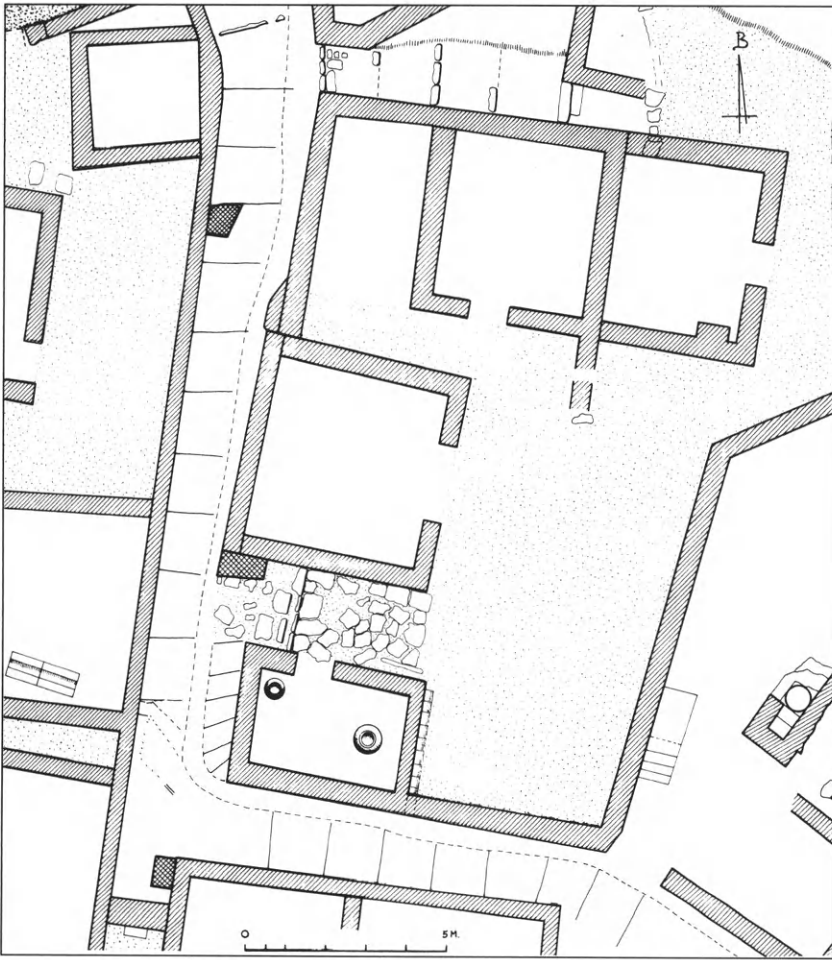
κλίβανος

3 Πλατεία στη ΝΑ συνοικία του φρουρίου. Στο μέσον μεταλλευτικός κλίβανος· πίσω του θεμέλια πρόχειρης στοᾶς· κάτω στο μέσον, μικρὸς ναός.

πρόχειρη στοᾶ

σκευάσει πρόχειρη στοᾶ (εἰκ. 3) στὴν ὁποία ὡς στυλοβάτης χρησίμευαν βάθρα ἀναθημάτων καὶ στῆλες. Σὲ ἐπίστεψη ταφικοῦ ναΐσκου τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος διατηρεῖται τὸ ὄνομα τῆς Ἀγαρίστης, κόρης τοῦ Κηφισοκλείδου, πιθανῶς ἀπὸ τὸν δῆμο τῆς Εἰτέας. Στὴ ΒΔ γωνία τῆς πλατείας βρέθηκε ἄλλη ἐπιγραφή πού φέρει τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ Ραμνουσίου Ἱεροκλέους Λυκέου, ὁ ὁποῖος φαίνεται πὼς ἀσκοῦσε στὸ φρούριο κάποιο

4 Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης ἐσωτερικὰ τῆς ἀνατολικῆς πύλης τοῦ φρουρίου.

ἐπάγγελμα, ἴσως τοῦ ἀργυραμοιβοῦ. Ὁμοίου τύπου ἐπιγραφή, μὲ τὸ ὄνομα ἄλλου γνωστοῦ Ραμνουσίου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., βρέθηκε κατὰ τὸ παρελθὸν στὴν ἴδια συνοικία.

Ὁ χώρος τῆς πλατείας εἶχε χρησιμοποιηθεῖ καὶ στὰ πολὺ παλαιότερα χρόνια, κατὰ τὸν 4ο π.Χ. αἰ., ὅπως φαίνεται ἀπὸ λίθινη κλίμακα ἐπιχωσμένη στὴν ἀρχαιότητα, πὺ δὲδηγοῦσε στὸν δρόμο τοῦ γυμνασίου, ἀπὸ μικρὸ γυναικεῖο κεφάλι ἀπὸ παριανὸ μάρμαρο καὶ

ναῖσκος

κυρίως ἀπὸ μικρότατο ναῖσκο στὴ ΝΑ γωνία ὁ ὁποῖος λειτούργησε ἕως τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ φρουρίου (βλ. εἰκ. 3). Παρὰ τὶς ἀναπόφευκτες μεταβολές πού ἔγιναν στὴ ΝΑ συνοικία, ὁ ναῖσκος δὲν καταστράφηκε μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων. Ἀντίθετα ἐπισκευάστηκε ὥστε νὰ εἶναι διαρκῶς χρήσιμος. "Ὅταν τὸ φρούριο ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς τελευταίους κατοίκους του αὐτοὶ κατὰ τὴν ἀποχώρησή τους φρόντισαν νὰ μὴν ἀφήσουν τίποτε τὸ χρήσιμο. Ἔμειναν μόνο στὴ θέση τους τὰ δύο λίθινα πόδια τῆς τράπεζας προσφορῶν, ἕνα ἰωνικὸ κιονόκρανο ρωμαϊκῶν χρόνων, τὸ ὁποῖο φαίνεται νὰ ἀνήκει στὸν ναῖσκο καὶ στεφάνη κυψέλης μέσα στὴν ὁποία βρέθηκε χάλκινο κουδούνι.

Ἄφροδίσιο

Στὸ Ἄφροδίσιο τοῦ φρουρίου (εἰκ. 4) ἐρευνήθηκαν τρία δωμάτια πρὸς Βορρὰ τοῦ ναοῦ τὰ ὁποῖα ὅπως δείχτηκε ἀνήκουν στὸ ἱερό. Τὸ ἕνα ἀπὸ αὐτά, τὸ δυτικὸ, χρησίμευε ἕως τὴν ἐγκατάλειψη ἢ ἐρείπωσή του, ὡς λουτρό. Βρέθηκε πῆλινος λουτήρας στὴ θέση του, ἐπισκευασμένος στὴν ἀρχαιότητα, καὶ τρεῖς ἐστῖες στὶς ὁποῖες θέρμαιναν τὸ νερό. Δὲν εἶναι ἀσυνήθιστη ἡ ὑπαρξὴ λουτρῶν στὰ ἱερά, ἀντιθέτως μάλιστα σὲ μερικὰ βρίσκουμε ἐκτεταμένα καὶ μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια λουτρῶνων. Ἡ ἐδῶ ταπεινὴ ἐγκατάσταση εἶναι ἡ πρώτη πού βρίσκεται στὸ φρούριο καὶ πιθανῶς ἐξυπηρετοῦσε τοὺς ἀξιωματικούς τῆς φρουρᾶς ἢ καὶ τὸν στρατηγὸ τῆς παραλίας κατὰ τὶς ἐλεύσεις του στὸν δῆμο.

Τὸ ἱερὸ τῆς Ἄφροδίτης, μετὰ τὴν ἀναστήλωση τῶν ἀναλημμάτων τοῦ ἀνδῆρου του ἀπέκτησε ὀλοκληρωμένη μορφή. Ἡ περιορισμένη ἔκτασή του καὶ οἱ μικροὶ χῶροι του ὀφείλονται στὴ στενότητα χώρου στὸ φρούριο ὅπου ἱερά οἰκοδημήματα, δημόσια καὶ ἰδιωτικά κτίρια ἀποτελοῦν ἀδιάσπαστα σύνολα ἢ χωρίζονται ἀπὸ στενοὺς περικλειστοὺς δρόμους. Ἡ ὄψη τοῦ οἰκισμοῦ δὲν διέφερε καθόλου ἀπὸ τὴν ὄψη τῶν μεσαιωνικῶν τειχισμένων οἰκισμῶν.

Ἀνάμεσα στὰ ἔργα τῆς ταφικῆς γλυπτικῆς τῆς Ἀττικῆς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. μερικὰ ἔργα τοῦ Ραμνουῦντος κατέχουν ἐξέχουσα θέση. Τὸ μεγαλύτερο ταφικὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῆς Ἀττικῆς, μήκους

ἀποκατάσταση
ἐπιτυμβίων
μνημείων

5 Ἐπιτύμβιο ανάγλυφο τοῦ Ἱεροκλέους.

μεγαλύτερου τῶν 3 μ. πού ἀνῆκε στό περίβολο τοῦ Ἱεροκλέους, ἀποκαταστάθηκε ὅσο ἐπέτρεπε ἡ κατάσταση στήν ὁποία τὸ βρήκαμε (εἰκ. 5). Καί ἄλλοτε ἔγινε λόγος γιά τὰ μέρη τοῦ ἀναγλύφου αὐτοῦ· τώρα παρουσιάζεται στήν πλήρη μορφή του ἡ ὁποία θά δημιουργήσει συζητήσεις. Τὸ νέο στοιχεῖο πού ἀνακοινώνεται μὲ βεβαιότητα πλέον εἶναι ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀνάγλυφα μὲ διάφορες παραστάσεις, φιλοτεχνημένα γιά νὰ στηθοῦν σὲ ξεχωριστοὺς ναῖσκους. Γιά τὴν ἐπίτευξη μεγαλύτερης ἐντύπωσης στήν κοινωνία

τοῦ Ραμνοῦντος τὰ δύο ἀνάγλυφα ἐνώθησαν καὶ τοποθετήθηκαν σὲ ἓναν ναῖσχο. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἐνιαία τετράλιθη βάση του καὶ τὴ μονόλιθη, μήκους 3.40 μ. ἐνεπίγραφη ἐπίστεψη, ἣ ὁποία περιέχει τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας πού εἰκονίζονται: ἀριστερὰ ὁ γέρον Ἱεροκλῆς, στὸ μέσον ὁ γιὸς του Λυκέας, ἀνάμεσά τους ἡ νύφη τῆς οἰκογενείας Δημοστράτη καὶ δεξιὰ ἄλλος γιὸς τοῦ Ἱεροκλέους, ὁ στρατιωτικὸς Ἰοφῶν.

Νέα θραύσματα προστέθηκαν στὸ ἐπίσης μέγα καὶ ἐξαιρετικῆς τέχνης ἀνάγλυφο τῆς οἰκογενείας τοῦ Μενεσιτίδου καὶ νέα μορφὴ ἔλαβαν γνωστὰ ἀνάγλυφα τοῦ Ραμνοῦντος καὶ ἐπιγραφές. Ἀναθηματικὸς κίων τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., πού ἦταν ἰδρυμένος στὴν ἀγορὰ τοῦ φρουρίου, ἀποκαταστάθηκε στὴν ἀρχικὴ του μορφή.

Ἀπὸ τίς νέες ἐπιγραφές πού βρέθηκαν ἀξίζει νὰ μνημονευθοῦν ἀκόμη χαράγματα ἐνὸς Φανοκλῆ καὶ ἐνὸς Τιμοθέου, ἓνας ἀκόμη ὄρος χωρίου καὶ οἰκίας, μία ἐλλειπὴς ἀνάθεση γιὰ νίκη στὰ Διογένεια καὶ θρανίο, ἀφιέρωμα τοῦ Ἀρχάνδρου, στρατηγοῦ τῆς παραλίας ἐπὶ ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν Διομέδοντος.

2. ΘΟΡΙΚΟΣ

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ -
Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δωρικῶ κτιρίου τοῦ Θορικοῦ προχώρησε σημαντικὰ χάρις τῆς γενναίας οἰκονομικῆς ἐνίσχυση τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὴ ΔΕΗ, ἣ ὁποία περιβάλλει τὸ ἔργο μας μὲ ἔμπρακτο καὶ ἀποτελεσματικὸ ἐνδιαφέρον.

Τὸ μεγάλο κτίριο, μήκους 32 μέτρων καὶ πλάτους 14.70 μ., ἀποκαλύφθηκε κατὰ τίς τέσσερις ἐξωτερικὲς πλευρὲς οἱ ὁποῖες δὲν βρέθηκαν πλήρεις ἀλλὰ προοδευτικὰ κατεστραμμένες. Ἡ ΝΔ καὶ ΒΑ στενὲς πλευρὲς τοῦ κτιρίου σώζουσι μόνον τὴν εὐθυντηρία σὲ ἀρίστη κατάσταση καὶ ἀσάλευτη.

Οι περισσότερες βαθμίδες και οι κίονες είχαν αφαιρεθεί στην αρχαιότητα και κατά τον 19ο αιώνα. Οι μακρές πλευρές, ΝΑ και ΒΔ σώζονται πλήρως μόνον κατά το ΝΔ μισό με λίγους κατώτερους σπονδύλους στη θέση τους. Ο Άγγλος ανασκαφέας F. Bendorf το 1812 είχε βρει στη θέση τους, πάνω στον στυλοβάτη, δέκα έξι κατώτερους σπονδύλους. Ο Στάης βρήκε το 1893 μόνον έννεα και το 1995 βρέθηκαν όκτώ, δηλαδή οι μισοί από όσους βρήκαν οι Άγγλοι. Η φθορά αυτή των κίωνων και η ανάλογη τής κατασκευής του κτιρίου οφείλεται κυρίως στην αναζήτηση μετάλλων, μολυβιού και σιδήρου, πριν από τη λειτουργία των όρυχείων του Λαυρίου. Οφείλεται ακόμη και στη χρήση των λίθων του κτιρίου κατά την κατασκευή μεγάλων οικοδομικών έργων κατά την περίοδο τής βιομηχανικής μεταμόρφωσης του Λαυρίου.

Παρά την εξαίρετη από στατική άποψη διατήρηση του μνημείου, προκαλεί έντύπωση ή κατασκευή του στη θέση αυτής τής πεδιάδας, μειονεκτική ήδη από την αρχαιότητα. Το μειονέκτημα είναι μικρός ποταμός, χείμαρρος στην πραγματικότητα, που κυλά σε απόσταση λίγων μέτρων από τη ΒΑ πλευρά του μνημείου. Κατά την ανασκαφή διαπιστώθηκε σε πολλά σημεία, στο ύψος τής πρώτης βαθμίδας, στρώμα λεπτής καθαρής άμμου που αποτέθηκε από τα νερά του ποταμού. Κάποια εποχή λοιπόν ή κοίτη του ποταμού απλώθηκε σε όλοκληρη την έκταση που κατελάμβανε το δωρικό κτίριο. Το ανάλημμα το οποίο είχαν κατασκευάσει οι αρχαίοι για να το προστατεύσουν από τα νερά του ποταμού δεν υπήρξε αποτελεσματικό, κάτι που διαπιστώθηκε και στις μέρες μας. Στις 21 Οκτωβρίου 1994, μετά από συνεχείς βροχές, ο ποταμός ξεχείλισε και τα νερά του κατέλαβαν τον χώρο τής ανασκαφής σκεπάζοντας, για πολλοστή φορά, το μνημείο με λάσπη. Έχοντας υπόψη τα όσα συμβαίνουν στις μέρες μας στην Άττική και άλλου, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι Αρχαίοι κατασκεύασαν το δωρικό κτίριο στο σημείο που βρίσκεται επειδή τότε έκριναν ότι ο τόπος ήταν κατάλληλος. Αργότερα όμως καταστροφή των γύρω δασών από φωτιά

ἀνέτρεψε τὴ φυσικὴ ἰσορροπία. Τὰ νερὰ τῶν βροχῶν κυλοῦσαν ἀνεξέλεγκτα καὶ ὀρμητικὰ ἐπὶ πολλὰ χρόνια καὶ ἀχρήστευσαν τὸ κτίριο τὸ ὁποῖο ἔμεινε ἡμιτελές, γιατί κρίθηκε ἀνώφελη ἢ ὀλοκλήρωσή του.

Οἱ παλαιότεροι ἀνασκαφεῖς, ὁ F. Bendorf ἀπὸ τοὺς Dilettanti καὶ ὁ Βαλέριος Στάης εἶχαν ἀποκαλύψει μερικῶς τὶς μακρὲς πλευρὲς τοῦ μνημείου. Οἱ Ἕλληνοὶ ἀνασκαφεῖς μὲ ἐπιτόλαιη ἔρευνα συμπέραναν περισσότερα ἀπὸ ὅσα εἶδαν καὶ ἔλλιπῶς ἐρεύνησαν. Διεπίστωσαν στὸ μέσον τῶν μακρῶν πλευρῶν μεγαλύτερο μεταξόνιο ἀλλὰ δὲν εἶδαν ὅτι στὸ σημεῖο ἐκεῖνο ὑπῆρχαν κανονικὰ ἀνοίγματα εἰσόδων. Ὁ Στάης παρέχει ἀντιφατικὲς πληροφορίες. Ἄλλου λέγει ὅτι δὲν ἔσκαψε τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν γνωρίζει τὴ μορφή του, ἀλλοῦ ὅτι τὸ ἐσωτερικὸ δάπεδο τοῦ οἰκοδομήματος ἦταν κατεστραμμένο.

Γιὰ τὴ μορφή τοῦ κτιρίου θὰ ὑπάρξει βεβαιότητα ὅταν ἀνασκαφῆ τὸ ἐσωτερικὸ του καὶ ὁ περίξ χώρος πού περιέχει μέλη του. Ἀπὸ τώρα ὅμως μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι ἐνδεῖξεις μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὑπάρξεως μεγαλοπρεπῶν θυρῶν, ἄρα καὶ τοίχων. Ἄν οἱ θύρες αὐτὲς βρίσκονταν ἐσωτερικὰ τῶν ἀνοιγμάτων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κτιρίου πού εἶχε βρεῖ ὁ Στάης, ἀποτελεῖ ζήτημα πού θὰ διευκρινιστεῖ πολὺ σύντομα.

Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ μνημείου τίθενται δύο ζητήματα: τῆς ἀκριβοῦς μορφῆς του καὶ τοῦ προορισμοῦ του. Οἱ Ἕλληνοὶ ἀνασκαφεῖς τὸ εἶχαν θεωρήσει ὡς εἶδος περιστύλου στοᾶς καὶ ὁ Στάης τὸ εἶχε ἀποδώσει στὴ λατρεία τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, βασιζόμενος σὲ ἐπιγραφή ἢ ὁποία κατὰ πληροφορίες εἶχε βρεθεῖ στὴν περιοχή. Κατὰ τὴ νέα ἀνασκαφή στὸ στρώμα τῆς λατύπης τῆς κατασκευῆς τοῦ κτιρίου, δηλαδὴ στὸ ἐπίπεδο πού εἶχε τὸ ἔδαφος κατὰ τὸ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., βρέθηκε ἐπιγραφή μὲ τὴν ὁποία κάποιος Διόφαντος ἐκφράζει τὸν θαυμασμό του γιὰ τὴν ὁμορφιὰ ἐνὸς νέου, τοῦ Χαιριμένη.

6 Ἡ ΒΑ πλευρὰ τοῦ δωρικοῦ κτιρίου τοῦ Θορικοῦ.

Στὴ ΒΑ πλευρὰ τοῦ ἡμιτελοῦς κτιρίου διαπιστώθηκαν λείψανα προχείρων ἐγκαταστάσεων, κεραμίδες καὶ θραύσματα ἀγγείων (εἰκ. 6). Μένει νὰ ἀποδειχθεῖ ἂν τὰ λείψανα αὐτὰ ἀνήκουν στοὺς τεχνίτες ποὺ τὸ κατασκεύασαν.

Στὴν ἀρχαιότητα, κατὰ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ., κίονες καὶ κιονόκρανα τοῦ κτιρίου μεταφέρθηκαν στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν κατασκευὴ μικροῦ ναοῦ. Ἄλλα μέλη, λιθόπλινθοι ἀπὸ μάρμαρο τοῦ Θορικοῦ ποὺ βρέθηκαν ἐπίσης στὴν Ἀγορὰ, ἴσως προέρχονται ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ κτιρίου.

3. ΕΛΕΥΣΙΣ

Μ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ παρασκευὴ τῆς δημοσίευσης τῶν προϊστορικῶν λειψάνων τῆς Ἐλευσίνος κατέστησε ἀναγκαία μικρὴ συμπληρωματικὴ ἀνασκαφή. Δύο τομὲς ἀνοίχθηκαν σὲ ἄσκαφο τμημα τῆς νοτιοδυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου τῆς Ἐλευσίνος. Ἡ πρώτη ἀποκάλυψε δεξαμενὴ τῆς ἐποχῆς τῆς ρωμαιοκρατίας καὶ στρώμα κατοίκησης τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Ἡ δευτέρη τομὴ προχώρησε ἕως τὸ φυσικὸ ἔδαφος καὶ ἀποκάλυψε διαδοχικὰ στρώματα ὄλων τῶν προϊστορικῶν περιόδων. Ἡ ὑστεροελλαδικὴ ἐπίχωση περιελάμβανε κινητὰ ἀρχαῖα ΥἼΕ I, II, III A1, III A2 καὶ III B περιόδων, ἀλλὰ καθόλου ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Στὴ μεσοελλαδικὴ ἐπίχωση διαπιστώθηκαν δύο φάσεις μὲ λείψανα τοίχων τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τῆς περιόδου. Πρωτοελλαδικὰ II ὄστρακα βρέθηκαν μέσα στὶς κοιλότητες τοῦ βράχου, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς πρώιμης μεσοελλαδικῆς φάσεως: πρόκειται γιὰ τὰ πρῶτα στρωματογραφημένα εὐρήματα τῆς πρωτοελλαδικῆς περιόδου ἀπὸ τὴν Ἐλευσίνα. Κατὰ τὴν ἔρευνα ἦλθαν στὸ φῶς λείψανα φυτῶν καὶ ὀστῶν καὶ ἐργαλεῖα ἀπὸ ὀψιανὸ καὶ πυριτόλιθο.

4. ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ

Ἱερὸ Ἀπόλλωνος

Μαλεάτα

Β. ΔΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

Στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα στὴν Ἐπίδαυρο συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες συντήρησης τῶν μνημείων. Στὸ κτίριο τῆς ρωμαϊκῆς σκανᾶς συμπληρώθηκε ἡ ἀποκατάσταση τοῦ ἔρειπίου στὸ ὑψηλότερο, βορειοανατολικὸ διαμέρισμα (εἰκ. 7). Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου Ρ διαπιστώθηκε τὸ ἴχνος θεμελίου ποὺ προεξέτεινε τὸν διάδρομο Τ πρὸς τὰ ΒΑ. Ὁ διάδρομος Τ ἐπομένως δὲν τελείωνε στὸ κλιμακοστάσιο ἀπὸ τὸ δωμάτιο Δ, ὅπως δηλώθηκε ὡς τώρα στὶς ἀποκαταστάσεις, ἀλλὰ συνέχιζε μέχρι τὴν ἔξοδο πρὸς τὰ ΒΑ. Οἱ ἐργασίες στερέωσης τῶν λειψάνων τῶν τοίχων συνεχίστηκαν ἐπίσης στὴ νοτιοανατολικὴ λουτρικὴ ἐγκατάσταση.

7 Ὁ χώρος Ρ τῆς σκανᾶς μετὰ τὴ συντήρηση.

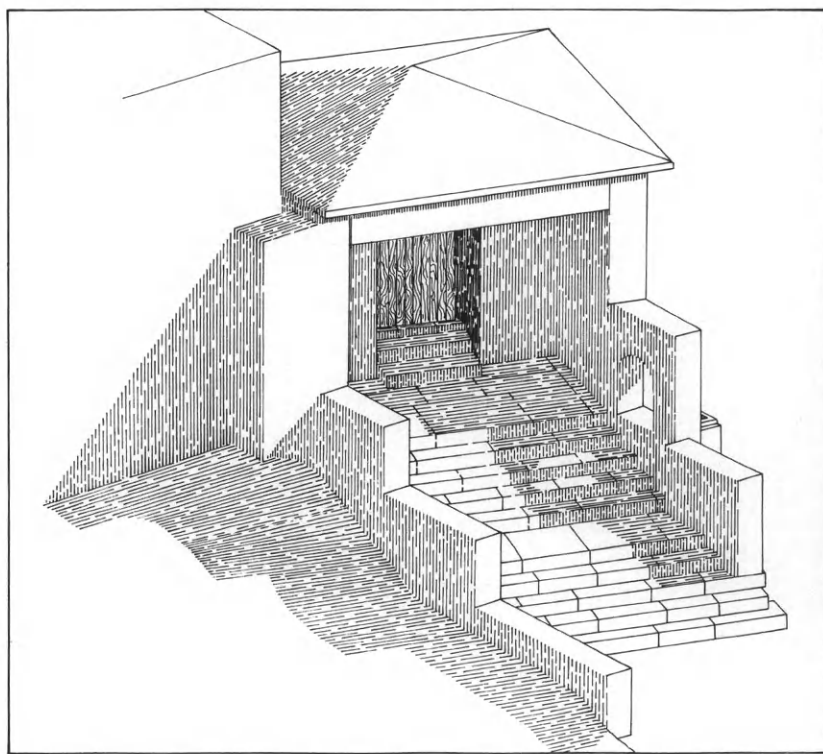
8 Οἱ ἐρευνητικὲς τομὲς στὰ νότια τοῦ νυμφαίου.

9 Αίχμη δόρατος στην επίχωση του λόφου δυτικά του ρωμαϊκού περιβόλου.

10 Γραφική αποκατάσταση του ρωμαϊκού προπύλου του ιεροῦ.

Στὸν χώρο πίσω ἀπὸ τὸ νυμφαῖο (εἰκ. 8) ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔρευ-
να τῆς ἐπιχωσμένης μικρῆς κοιλάδας στὰ νότια τοῦ τεμένουσ τῶν
μουσῶν. Παρὰ τῆ διατάραξη τῆς ἐπίχωσης ἀπὸ ἀσβεστοκάμινο, ἡ
μελέτη τῶν στρωμάτων τῆς ἐπίχωσης ἐπιβεβαίωσε τὴν ὑπόθεση
ὅτι ἡ κοίτη τῆς μικρῆς κοιλάδας στὰ ἀνατολικά τοῦ λόφου τοῦ ἱεροῦ
ἦταν ἀκριβῶς στὴν πρὸς Ν προέκταση τοῦ μεγάλου ὑστεροκλασι-
κοῦ ἀγωγοῦ πίσω ἀπὸ τὸ τέμενος τῶν μουσῶν. Ὁ ἀγωγὸς αὐτὸς
ἔγινε γιὰ νὰ παραλαμβάνει τὰ νερὰ τῆς κοιλάδας. Οἱ ἐπιχώσεις πίσω
ἀπὸ τὸν ρωμαϊκὸ περίβολο τοῦ λόφου περιεῖχαν ἀφιερῶματα ἀπὸ τὸν
βωμὸ τέφρας τοῦ ἱεροῦ (χαλκοὺς διπλοὺς πελέκεις, αἰχμῆς δοράτων
(εἰκ. 9), εἰδῶλια χαλκὰ καὶ πήλινα καὶ τεμάχια ἀγγείων).

Κατὰ τὸ 1995 προχώρησε οὐσιαστικά ἡ μελέτη καὶ ἡ γραφικὴ
ἀποκατάσταση τοῦ ἰδιόρρυθμου προτύλου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων
στὸ ἱερό (εἰκ.10).

Στὴν ἀρχαία Μεσσηνὴ ἀποκαλύφθηκε ἐντελῶς τὸ οἰκοδόμημα τῆς
κρήνης Ἀρσινόης καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεκτάθηκε νότια σὲ κατα-
σκευές τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων κτισμένες ἐξ ὀλοκλήρου μὲ
ὕλικά δεύτερης χρήσης μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται ἀρχι-
τεκτονικά μέλη, θραύσματα γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφές. Ἡ ἐπιγραφή
τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. σὲ βάθρο πρὸς τιμὴν δύο μεσσηνίων συνέδρων μνη-
μονεῖ ὅτι αὐτοὶ κατέβαλαν 3.800 δηνάρια γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῶν
ἀνδριάντων τῶν Σεβαστῶν καὶ τῆς κρήνης. Βεβαιώνεται λοιπὸν ἡ
ταύτιση τοῦ μνημείου, ἡ χρονολογία τῆς δεύτερης ἐπισκευῆς
(Ἔργον 1994, 38) καὶ γίνεται ἐπὶ πλέον γνωστὸ ὅτι τὸ σύνταγμα
ποῦ ἔφερε ἡ ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα στὸ μέσον τῆς ἄνω δεξαμενῆς ἦσαν
τὰ χαλκὰ ἀγάλματα τῆς οἰκογενείας τοῦ Αὐγούστου.

5. ΜΕΣΣΗΝΗ

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

κρήνη Ἀρσινόη

11 Παλαιοχριστιανικός οικισμός ανατολικά του Ἀσκληπιείου, ἀπὸ Β.

12 Ταφικός περίβολος ἐλληνοριστικῶν χρόνων, ἀπὸ Β.

Ἡ ἔρευνα τῶν προγενέστερων τοῦ Ἀσκληπιείου λατρευτικῶν οἰκοδομημάτων στὰ νότια τοῦ ναοῦ ὀλοκληρώθηκε. Ἦλθαν στὸ φῶς φρέαρ, μέρος ἀψιδωτῆς κατασκευῆς καὶ εὐμεγέθους βάση ἀναθήματος. Μεταξὺ τῶν κινητῶν εὐρημάτων περιλαμβάνονται μικροσκοπικὰ σκυφίδια καὶ κανθαρίσκοι, καθὼς ἐπίσης πῆλινα ἀναθηματικά πλακίδια καὶ εἰδώλια.

αἶθριο
Ἀσκληπιείου

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἐκτεταμένου πρωτοχριστιανικοῦ οἰκισμοῦ ἐντὸς τῆς ὁδοῦ στὰ ἀνατολικά τοῦ Ἀσκληπιείου (εἰκ. 11) βρέθηκαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικά μέλη, γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικὸ στοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν. Μεταξὺ τῶν γλυπτῶν ξεχωρίζουν οἱ κορμοὶ δύο γυναικείων ἀγαλμάτων ἀπὸ πωρόλιθο, τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνα.

χριστιανικὸς
οἰκισμὸς

Στὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῆς ὁδοῦ, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ βουλευτήριο ἀποκαλύφθηκε ὀρθογώνιος περίβολος ταφικοῦ μνημείου. Οἱ πλευρές του, βόρεια καὶ δυτική, σχηματίζουν βαθμιδωτὴ κρηπίδα ποὺ φέρει ὀρθοστάτες (εἰκ. 12). Ἐπιμήκεις λιθόπλινθοι σὲ μορφὴ ἐπιστυλίων, διάσπαρτες γύρω ἀπὸ τὸ μνημεῖο ἢ ἐντοιχισμένες σὲ χριστιανικά σπία, φαίνεται ὅτι ἀνήκουν στὴν ἐπίστεψη τοῦ μνημείου. Τρεῖς φέρουν χαραγμένα στὴν ὄψη εἰκοσιτέσσερα ὀνόματα νεκρῶν (δέκα γυναικῶν καὶ δεκατεσσάρων ἀνδρῶν), ποὺ ἐνταφιάστηκαν ἐκεῖ σὲ διάστημα τεσσάρων περίπου αἰῶνων (2ος αἰ. π.Χ. - 2ος αἰ. μ.Χ.). Τὸ ταφικὸ μνημεῖο φαίνεται ὅτι κατασκευάστηκε τὸν 2ο αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Μεσσήνης πρὸς τιμὴν δέκα ἐπιφανῶν νεκρῶν, ἕξι ἀνδρῶν καὶ τεσσάρων γυναικῶν, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα εἶναι χαραγμένα σὲ μία σειρὰ μὲ ἐπιμελημένα γράμματα, στὴν ὀνομαστική, πάνω σὲ δύο συνεχόμενες λιθοπλίνθους τῆς ἐπίστεψης: Νέων, Θρασύλοχος, Ἀντισθένης, Πολύσιρατος, Πολύανδρος, Πολυκράτης, Θήβα, Ἐλξίππα, Γοργώ, Λυσώι. Ὁ Νέων καὶ ὁ Θρασύλοχος εἶναι πιθανότατα γόνοι τῆς γνωστῆς φιλομακεδονικῆς οἰκογενείας τῶν Φιλιαδῶν (Δημοσθένης 18, 295· ΠΑΕ 1992, 65-66). Οἱ νεκροὶ ἔπεσαν ἴσως κατὰ τὴν κατάληψη τῆς Μεσσήνης ἀπὸ τὸν Νάβι τῆς Σπάρτης τὸ 201 π.Χ. Ἐπειδὴ ὁ τύπος τῶν γραμμάτων

ταφικὸς
περίβολος
ἐλληνιστικῶν
χρόνων

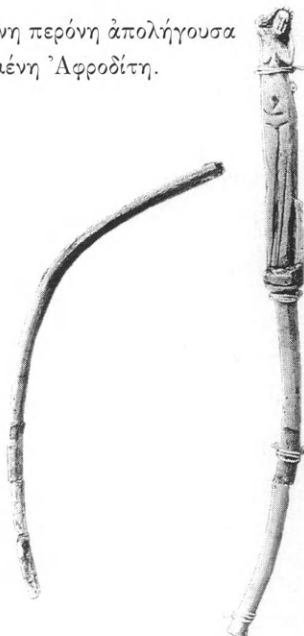
δὲν φαίνεται παλαιότερος τῶν μέσων τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὑστερογενὴ ἀνακομιδὴ. Γυναῖκες τῆς Μεσσήνης εἶχαν λάβει μέρος καὶ στὴ μάχη ἐναντίον τοῦ Δημητρίου Φαρίου ποὺ ἐπὶ χεῖρσιν νὰ καταλάβει τὴ Μεσσήνη τὸ 214 π.Χ.

13 Ὄστεινες περόνες, λεπτομέρεια.

15 Ὄστεινη περόνη ἀπολήγουσα
σὲ ἀναδυομένη Ἀφροδίτη.

14 Χρυσὸ ἐνώτιο.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ταφικοῦ μνημείου βρέθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι σὲ συνεχῆ σειρὰ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐρευνήθηκαν τρεῖς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Ὁ ἕνας περιεῖχε τὸν σκελετὸ νεαρῆς γυναίκας κτερισμένω με γυάλινα ἀγγεῖα καὶ πλῆθος μεγάλων ὀστέινων περονῶν, πέντε ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀπολήγουν σὲ προτομὲς γυναικῶν, μάσκα ἡθοποιοῦ, κῶνο καὶ λύρα (εἰκ. 13). Κτερίσματα βρέθηκαν καὶ πάνω ἀπὸ τίς καλυπτῆριες πλάκες τοῦ τάφου, μεταξὺ αὐτῶν χρυσὸ δισκοειδὲς ἐνώτιο με ἀναρτημένους ὀφθαλμούς, κωδωνίσκους καὶ ὑδρόβιο πτηγὸ (εἰκ. 14). Δίπλα στὴ νότια πλευρὰ τοῦ τάφου ἦσαν τοποθετημένες τρεῖς μολύβδινες κάλπες με τὰ καμένα ὀστά ἰσάριθμων νεκρῶν. Ἡ πρώτη περιεῖχε ἀργυρὸ δηνάριο τοῦ 40 π.Χ., ἐνῶ ἡ τρίτη, μία ὀστέινη ἀπανθρακωμένη περόνη ποὺ ἀπολήγει σὲ μορφὴ ἀναδυομένης Ἀφροδίτης (εἰκ. 15).

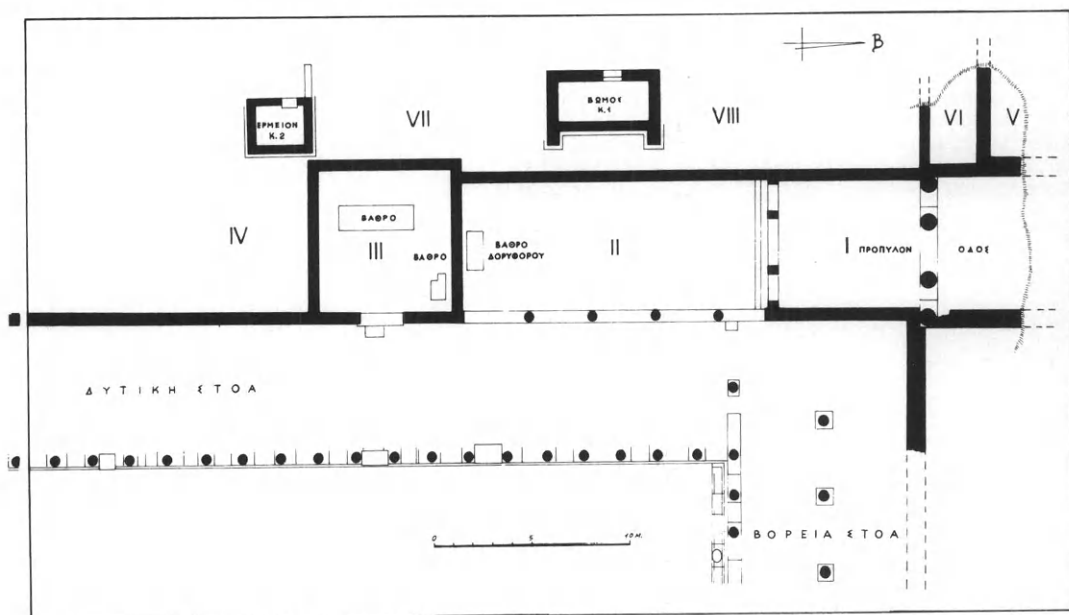
Στὸ βόρειο πέρας τῆς δυτικῆς στοᾶς τοῦ γυμνασίου ἀποκαλύφθηκε μνημειῶδες τετρακίονιο δωρικὸ πρόπυλο με τοὺς κίονες στὴ θέση τους πάνω σὲ στυλοβάτη (εἰκ. 16-17) καὶ διάσπαρτα γύρω ὅλα τὰ μέλη τῆς ἀνωδομῆς (κιονόκρανα, ἐπιστύλια, γεῖσα, ἀέτωμα καὶ ἀκρωτήρια). Στὸ μέτωπο τῶν ἐπιστυλίων σώζεται ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή: *Χαρικλῆς Φίλωνος γυμνασιάρχης / τὸ πρόπυλον θεοῖς πᾶσι καὶ τᾷ πόλει*. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή ὑπάρχει δεύτερη ποὺ μνημονεύει ἐπισκευὴ τοῦ γυμνασίου: *Διονύσιος Δημήτρου γυμνασιάρχων, τὸ Γυμνάσιον ἐπεσκεύασεν θεοῖς καὶ τᾷ πόλει*. Στὶς τρεῖς κεντρικὲς ἀκόσμητες μετόπες βρίσκεται χαραγμένη τρίτη ἐπιγραφή ἀνάθεσης στὴν πόλιν μυρίων δηναρίων ἐκ μέρους πλουσίου μεσσηνίου «εἷς τε θυσίαις τοῖς Σεβαστοῖς καὶ εἷς ἐλαίου παροχὰν εἰς ἑκάτερα τὰ Γυμνάσια, ἐπὶ γραμματιέως συνέδρων Μνασι[στρ]άτου τοῦ [Φίλο]ξενίδα». Ὁ γραμματεὺς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴ χρονολογημένη στὸ 42 μ.Χ. ἐπιγραφή τῶν ἱερῶν γερόντων τῆς Οὐπησίας ἀπὸ τὸ Ἀρτεμίσιο τοῦ Ἀσκληπιείου (SEG 38, 1988, 337). Σημαντικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ ἀναφορὰ σὲ δύο Γυμνάσια, ποὺ πρέπει νὰ ταυτίζονται με τὸ νεώτερο καὶ τὸ «ἀρχαῖον γυμνάσιον» τῆς οἰκοδομικῆς ἐπιγραφῆς SEG 23, 1968, 207.

Γυμνάσιο

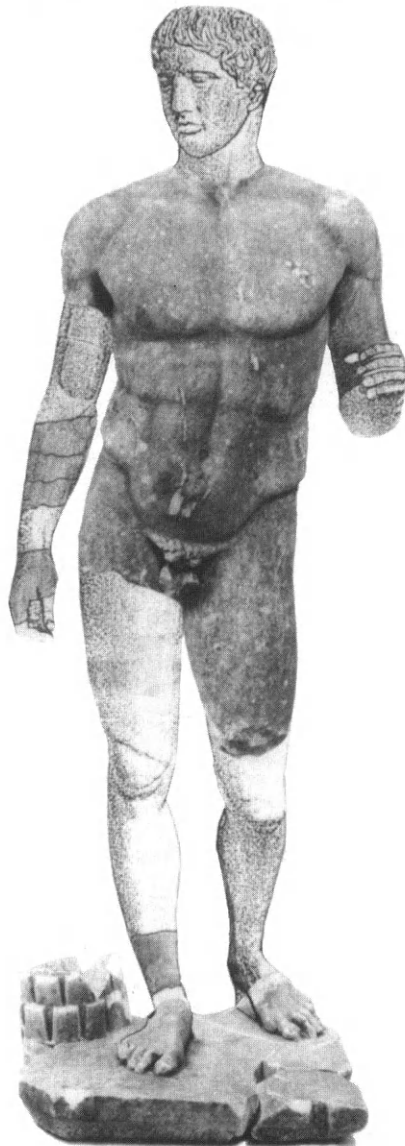

16 Τὸ πρόπυλο τοῦ Γυμνασίου ἀπὸ Β.

17 Κάτοψη τοῦ Γυμνασίου.

Ἀπὸ τὸ πρόπυλο μὲ κλιμακοστάσιο κατέβαιναν σὲ μεγάλη αἴθουσα μπροστὰ στὸν νότιο τοῖχο τῆς ὁποίας εἶναι ἰδρυμένο ὑψηλὸ βάθρο χάλκινων ἀνδριάντων . Κορμὸς γυμνοῦ μαρμάρινου ἀνδρικοῦ ἀγάλματος (εἰκ. 18) βρέθηκε πεσμένος δίπλα στὸ βάθρο μαζί μὲ θραύσματα ἀπὸ τὰ χέρια, τὶς κνήμες καὶ τὰ πέλματα τὰ συμφυῆ μὲ τὴν πλίνθο καὶ τὸ στήριγμα (κορμὸ φοίνικος) τοῦ δεξιοῦ στάσιμου

18 Κορμὸς μαρμάρινου ἀνδρικοῦ ἀγάλματος.

19 Ὁ βωμὸς τοῦ Ἡρακλέους ἀπὸ ΒΑ.

σκέλους του. Ἀποτελεῖ μοναδικὸ γιὰ τὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἀριστης τέχνης ἀντίγραφο τοῦ Δορυφόρου τοῦ Πολυκλείτου, πού ἔρχεται νὰ προστεθεῖ στὰ γνωστὰ πλήρη ἢ ἐλλιπῆ ρωμαϊκὰ ἀντίγραφα τῆς Πομπηΐας (Museo Nazionale, Νάπολη, πλήρες), τῆς Ρώμης (Palazzo Mattei di Giove, κορμὸς), τῆς Φλωρεντίας (Galleria Uffizzi, κορμὸς ἀπὸ βασάλτη), τοῦ Βερολίνου (κορμὸς Pourtalès) καὶ τῆς Μιννεαπόλεως ΗΠΑ (Institute of Arts, πλήρες). Ἦταν ἰδρυμένο πάνω στὸ βάθρο τῶν χάλκινων ἀνδριάντων τὸ ὁποῖο εἶχε λαξευθεῖ γιὰ νὰ δεχθεῖ τὴ μαρμαρινὴ πλίνθο τοῦ Δορυφόρου.

Στὰ δυτικὰ τῆς παραπάνω αἴθουσας ἀποκαλύφθηκε ὁ σχήματος πεῖ βωμὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡρακλέους μὲ τὸ κρηπίδωμα καὶ ὀρισμένους ὀρθοστάτες στὴ θέση τους (εἰκ. 19). Ἡ ἐπίστεψη τῶν ὀρθοστατῶν ἔφερε ἀνάγλυφη ζωφόρο μὲ ἐλάφια πού τρέχουν, αἰλου-

ροειδή και γρύπες, ἐνῶ ἐπάνω στὶς δύο κεραῖες ποὺ ἐξέχουν ἐδράζονταν ἀπὸ ἓνα μαρμάρينو σύμπλεγμα λιονταριοῦ ποὺ κατασπαράσσει ἐλάφι. Ὁ βωμὸς δὲν εἶναι συμπαγής, τὸ ἐσωτερικὸ του εἶναι διαμορφωμένο σὲ θάλαμο μὲ ἔκκεντρη λίθινη θύρα στὴ δυτικὴ πρόσθια πλευρά. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση νότια τοῦ βωμοῦ βρίσκεται μονόχωρος οἶκος πάνω σὲ ὑπερυψωμένο κλιμακωτὸ πόδιο.

Στὸ δωμάτιο ποὺ βρίσκεται σὲ ἐπαφή μὲ τὴ νότια πλευρὰ τῆς αἴθουσας τοῦ Δορυφόρου καὶ μὲ εἴσοδο στὴν ἀνατολικὴ πρὸς τὴ στοὰ πλευρὰ του ἀποκαλύφθηκαν δύο λίθινα βάθρα χάλκινων συμπλεγμάτων. Τὸ ὑπέρθυρο τῆς εἰσόδου φέρει ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ρωμαϊκῶν χρόνων κατὰ τὴν ὁποία δύο πολίτες τῆς Μεσσήνης «κατεσκεύασαν τὸν ναὸν Ἑρμῆ καὶ Ἡρακλῆ καὶ τῆ πόλει». Στὸ δωμάτιο βρέθηκαν ἑκατοντάδες θραυσμάτων δύο τουλάχιστον μαρμαρίνων ἀγαλμάτων. Τὸ ἓνα ἦταν κολοσσιαίων διαστάσεων (τὸ ὕψος του ὑπολογίζεται σὲ 4 μ. περίπου) καὶ εἰκόνιζε τὸν Ἡρακλῆ. Τὸ ἄλλο φυσικοῦ περίπου μεγέθους εἰκόνιζε πιθανῶς τὸν Ἑρμῆ. Πρόκειται γιὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα τῶν δύο προστατῶν τοῦ Γυμνασίου θεῶν ποὺ μνημονεύει ὁ Παυσανίας (4, 32, 1) καὶ τὰ ἀποδίδει σὲ «αἰγύπτιους» καλλιτέχνες. Θραύσματα ἀπὸ τὸν βράχο, στὸν ὁποῖο στήριζε τὸ ρόπαλό του ὁ Ἡρακλῆς, φέρουν ἔκτυπη δέλτο μὲ τὴν ὑπογραφή τῶν καλλιτεχνῶν «Ἀπολλώνιος Ἑ[ρμοδώ] / ρου Ἀλε[ξ]ανδρεὺς καὶ / Δημήτριος Ἀπολλῶ / νίο[υ] ἐποίουν». Φωτίζεται ἔτσι τὸ ζήτημα τῶν «αἰγυπτίων» καλλιτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὑπογράψει δύο ἀκόμη ἔργα τους, τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. - 1ου μ.Χ. στὴ Μεσσήνη (*IG* VI, 1461 καὶ *SEG* 23, 1968, 225).

Ἡ συντριβὴ τῶν ἀγαλμάτων εἶναι ἔργο τῶν πρώτων χριστιανῶν κατοίκων τῆς Μεσσήνης. Τὰ σωζόμενα θραύσματα ἐπιτρέπουν πρὸς τὸ παρὸν νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Ἡρακλῆς τῆς Μεσσήνης ἀποτελεῖ μετάπλαση τοῦ Λυσιππικοῦ ἔργου, ποὺ σχετίζεται περισσότερο πρὸς τὸν τύπο II τοῦ ἀντιγράφου Caserta καὶ ὄχι πρὸς τὸν τύπο I τῆς Νάπολης, τὸν γνωστὸ ὡς Ἡρακλῆ Farnese.

Ἴερό Κυβέλης

Σὲ ἀπόσταση 50 μ. βορείως τοῦ γυμνασίου βρέθηκε σὲ μαντρότοιχο μαρμάρينو καθιστὸ ἄγαλμα Κυβέλης, θραύσματα λιονταριῶν καὶ τμήματα ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων μὲ παράσταση Κυβέλης, μαρτύρια ὕπαρξης τεμένους τῆς θεᾶς αὐτῆς στὴ γύρω περιοχῇ. Ὁ Πausanias (4, 31, 6) ἀναφέρει τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν ὡς ἔργο τοῦ Δαμοφῶντος.

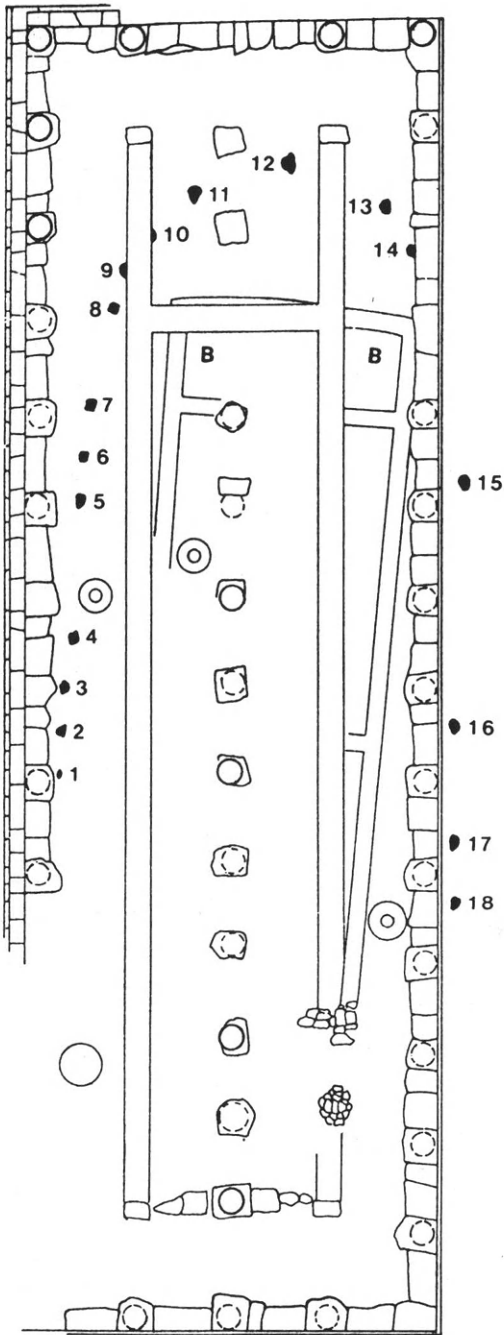
6. ΘΕΡΜΟΣ

I. A. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Στὸν Θέρμο ἔγινε συστηματικότερη ἔρευνα τῆς στρωματογραφίας κάτω ἀπὸ τὶς πλάκες, τὶς γνωστὲς ὡς βάσεις τῆς ἔλλειπτικῆς περιστάσης τοῦ μεγάρου Β. Τὸ ὑποθετικὸ αὐτὸ περιστύλιο θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους ἐρευνητὲς ὡς πρόδρομη μορφή τοῦ πτεροῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ.

Ἐπιπέδη ἐπίχωση βρέθηκε ἕως τώρα κάτω ἀπὸ τὴν 5η καὶ 6η ἀπὸ Ν πλάκα στὴ δυτικὴ σειρὰ (ΠΑΕ 1992, 125), τὴ 12η στὴ βόρεια ἑλλειψοειδῆ καὶ τὴ 16η στὴν ἀνατολικὴ σειρὰ. (Ἡ ἀρίθμηση ἔγινε κατὰ τὸ παλαιὸ σχέδιο (εἰκ. 20), ΑΔ 1915, 231, εἰκ. 2, σήμερα λείπει ἡ 8η καὶ ἡ 14η πλάκα.)

Ἡ 5η (εἰκ. 21) καὶ ἡ 6η πλάκα βρίσκονται μέσα στὸ ἀνώτερο, τὸ «μελανόν» στρώμα τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν (εἰκ. 21, ἀρ. 3). Τώρα διαπιστώνεται ὅτι τὸ στρώμα αὐτὸ πρὸς Δ τοῦ μεγάρου βρίσκεται ἐπάνω σὲ στρώση χρήσεως ἀπὸ σκληρὸ πηλὸ καὶ οἱ πλάκες φαίνεται ὅτι σχετίζονται μὲ τὸ ἐπίπεδο αὐτό. Ἀκολουθεῖ στρώμα κοκκινωπῶν χωμάτων μὲ πυρακτωμένα καὶ ἀπανθρακωμένα λείψανα καταστροφῆς (εἰκ. 21, ἀρ. 4). Χαμηλότερα ὑπάρχει κίτρινο καθαρὸ χῶμα (εἰκ. 21, ἀρ. 5) μέσα στὸ ὁποῖο διαπιστώθηκαν κοιλότρητες ξύλινων καμένων στύλων (εἰκ. 21, ἀρ. 6). Ἡ ἴδια διαδοχὴ στρωμάτων παρατηρήθηκε καὶ στὸ παρακείμενο ὀπίσθιο δωμάτιο τοῦ μεγάρου Β (ΠΑΕ 1992, 102 κέ., εἰκ. 6, 7). Ἐκεῖ τὸ κίτρινο χῶμα ἦταν στρωμένο ἐπάνω στὸ δάπεδο τοῦ κατεστραμμένου κτι-

20 Τὸ σχέδιο τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μεγάρου Β μετὰ τὰς πλάκες τῆς “ἑλλειπτικῆς περιστασης” κατὰ τὸν Ρωμαῖο.

21 Ἡ 5ῃ πλάκα τῆς “ἑλλειπτικῆς περίστασης” καὶ τὰ στρώματα: 2 ἐπιφανειακό, 3 τό “μελανόν”, 4 κοκκινωπό, 5 κίτρινο, 6 ὀπὴ στύλου.

22 Ἡ 12ῃ πλάκα τῆς “ἑλλειπτικῆς περίστασης”: 1 ἡ πλάκα, 2 λιθόστρωτο, 3 ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ.

23 Ἡ 16η πλάκα τῆς “ἑλλειπτικῆς περιστάσης”: 1 ἡ πλάκα μετακινημένη, 2 ὑπόλοιπο ἀρχαιότερου τοίχου, 3 ὁ ἀνατολικὸς στυλοβάτης τοῦ ναοῦ.

ρίου καὶ περιεῖχε ὅμοιες κοιλότητες γιὰ στύλους. Τὸ κοκκινωπὸ στρώμα μὲ τὰ λείψανα τῆς καταστροφῆς ἐκάλυπτε τὸ ἐρείπιο τοῦ δωματίου, ἄρα σχηματίστηκε καὶ αὐτὸ μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ δωματίου καὶ προφανῶς ἀνήκει σὲ διάδοχο τοῦ μεγάρου κατασκευὴ τὴν ὁποία προδίδουν οἱ ὀπὲς τῶν στύλων στὴν κίτρινη ἐπίχωση. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ πλάκες τῆς ἑλλειπτικῆς περιστάσης πού κεῖνται ἐπάνω στὸ στρώμα τῆς καταστροφῆς αὐτῆς πρέπει νὰ τοποθετήθηκαν ὄχι μόνον ὅταν τὸ μέγαρο Β δὲν ἦταν πλέον ὄρατό, ἀλλὰ καὶ ἡ διάδοχη κατασκευὴ εἶχε ἤδη καταστραφεῖ.

Ἡ 12η πλάκα (εἰκ. 22) βρίσκεται ἐπάνω σὲ λιθόστρωτο τὸ ὁποῖο ἀνήκει πιθανότατα στὴν ἴδια χρονολογικὴ περίοδο μὲ τὸ πῆλινο ἐπίπεδο πού σημειώθηκε στὴ δυτικὴ πλευρά. Ἡ 16η πλάκα (εἰκ. 23) φέρεται ἐπάνω σὲ ὑπόλοιπο κτιστῆς κατασκευῆς πού θὰ μποροῦσε λόγω τοῦ βάθους τῆς νὰ σχετισθεῖ χρονολογικὰ μὲ τὸ μέγαρο Β. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ θὰ ἐπεκταθεῖ καὶ σὲ ἄλλες πλάκες. Νέα

24 1 στρώμα στάχτης, 2 πήλινη έστία, 3 τοίχος γ, 4 ό ανατολικός τοίχος του μεγάρου Β, 5 ό ανατολικός τοίχος του σηκού.

έξέταση των τομών του 1993 και 1994 όδήγησε στη συμπλήρωση και τροποποίηση συμπερασμάτων.

Η στρώση του πυρακτωμένου πηλού με την άσπρη στάχτη σε βάθος 0.80-0.70 μ. στον ανατολικότερο χώρο του προσθίου και του κυρίου δωματίου (Έργον 1993, 48, εικ. 59, 60, 1994, 47 εικ. 3) είναι ή κατά τον Ρωμαίο πήλινη έστία με στάχτη θυσιών εντός του μεγάρου Β (εικ. 24). Η κατάσταση διατήρησης είναι κακή. Όστόσο ή έρευνα που συνεχίζεται έπιτρέπει την παρατήρηση ότι ή έστία αυτή δέν ανήκει στην περίοδο χρήσεως του κτιρίου, αλλά κατασκευάστηκε μετά από την καταστροφή του, γιατί καλύπτει, πιθανότατα, μέρος του έρειπίου του ανατολικού, και ασφαλώς, του έγχάρσιου χωριστικού τοίχου.

Με νέα εξέταση της μικρής άθικτης λωρίδας γης (1.80 X 0.70 μ.) προς Ν του ανατολικού τοίχου του μεγάρου Β (Έργον 1993, 51, εικ. 61-3, 1994, 43) διευκρινίστηκε ή διαδοχή των στρωμάτων

25 1 ή επίχωση πρό του μεγάρου Β, 2 ὄρυγμα με στάχτη, 3 χῶμα με λατύπη, 4 ὄρθια στερεωμένη πλάκα.

(εἰκ. 25). Τὸ κατώτερο στρώμα χώματος με πέτρες εἶναι ἐπίχωση πὺ ἐκάλυψε τὸν χῶρο μπροστὰ στὸ μέγαρο τὴν ἴδια ἐποχὴ με τὴν ὅμοια ἐπίχωση μέσα στὸ κτίριο. Αὐτὸ θὰ ἔγινε ὅταν τὸ μέγαρο Β καταστράφηκε. Μέσα στὴν ἐπίχωση αὐτὴ ἀνοίχτηκαν τὰ ὀρύγματα με τὴ στάχτη καὶ τὰ σιδερένια ὄπλα (Ἔργον 1993, 52, 1994, 45-6, εἰκ. 29-30). Ὑπάρχει ἐπομένως ἐπίπεδο χρήσεως στὸν χῶρο ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ κατεστραμμένο μέγαρο Β πὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐστία με τὴν ἄσπρη στάχτη θυσιῶν. Ἀκολούθησε ἰσοπέδωση τοῦ χῶρου με χῶμα καὶ λατύπη. Μέσα στὸ στρώμα αὐτὸ εἶναι στερεωμένο τὸ θραῦσμα τῆς πλάκας γύρω ἀπὸ τὴν ὅποια σχηματίστηκε ἔδαφος σκληρὸ ἀπὸ τὴ χρήση. Ὁ τοῖχος τοῦ ναοῦ φέρεται στὸ ἐπίπεδο αὐτό.

Ἡ ἔρευνα στὸ μέγαρο Β δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Ὡστόσο εἶναι δυνατὸ νὰ γίνεῖ χρήσιμη σύνοψη τῶν ἐνδείξεων καὶ τῶν προσωρινῶν ἀποτελεσμάτων τῆς τετράχρονης ἔρευνας. Τὸ μέγαρο Β κτίστηκε

σὲ ἐποχὴ πού δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ μὲ ἀκρίβεια ἀλλὰ ἐκτείνε-
ται ἀπὸ τὴν ΥἚ IIIΓ ἕως τὴν πρῶιμη ἐποχὴ τοῦ Σιδῆρου. Ἦταν
ἐπίμηκες κανονικὸ ὀρθογώνιο κτίριο, ἐλεύθερο ἀπὸ προσκτίσματα
(εἰκ. 20). Τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα του τὸ ἔκαμαν τὸ σημαντικώ-
τερο κτίσμα τοῦ οἰκισμοῦ στὸν ὁποῖο ἀνήκε, πού πιθανότατα ὑποδη-
λώνει νέα ἐγκατάσταση στὸν χῶρο. Ἡ κεραμεικὴ πού βρέθηκε δεί-
χνει ὅτι μετὰ ἀπὸ τὴν καταστροφὴ γύρω στὸ 1200 π.Χ. (ΙΑΕ
1992, 95-6), ἡ μυκηναϊκὴ ἐπίδραση μειώνεται δραστικά. Ὁ Θέρ-
μος τότε προσανατολίζεται πολιτιστικά πρὸς τὶς περιοχὲς τῆς
νότιας Βαλκανικῆς, πρὸς τὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία.
Ἡ ἀπομόνωση ἀπὸ τὴ νότια καὶ τὴν ἀνατολικὴ Ἑλλάδα διαρκεῖ
τουλάχιστον ἕως καὶ τὸν 8ο αἰῶνα.

Σαφῆ δείγματα λατρείας στὸν Θέρμο εἶναι γνωστὰ ἕως τώρα
μόνο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάρου Β. Μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ
κτιρίου δὲν ἔγινε ἐνιαία χρῆση τοῦ χώρου καὶ τὴ θέση τοῦ μεγάρου
Β δὲν κατέλαβε ἰσομέγεθες καὶ ἰσότιμο κτίριο. Στὸ βορειότερο μέρος
ιδρύθηκε πρόχειρη, πιθανῶς ξυλόπλεκτη καὶ πηλόχριστη κα-
τασκευὴ ἐνισχυμένη μὲ ξύλινους στύλους, ἢ μόνο ἀπλὸ στέγαστρο.
Τὸ κατώτερο ὄριο ἡλικίας τοῦ ξύλου, κατὰ τὴν ἕως τώρα ραδιοχρο-
νολόγηση εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ τελευταίου τρίτου τοῦ 9ου αἰ. π.Χ. Αὐτὸ
εἶναι ἐπομένως καὶ τὸ κατώτερο χρονολογικὸ ὄριο μετὰ ἀπὸ τὸ ὁποῖο
μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ ἡ κατασκευὴ αὐτῆ. Στὸ ἀνατολικό, τουλά-
χιστον, μέρος ἔγινε ἡ πῆλινη ἐστία γιὰ ὀλόκαυστες θυσίες. Στὸν
πρὸς Ν τοῦ κτιρίου χῶρο, ὅπου ὑπῆρχε κτιστὸς βόθρος θυσιῶν
(Ἔργον 1993, 50-1, εἰκ. 61), κατασκευάζονταν μικρὰ ὀρύγματα,
πού διατηροῦν στάχτη καὶ ἀφιερώνονταν σιδερένια ὄπλα. Στὴν προ-
τελευταία φάση, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ ναοῦ, ἀνή-
κουν τὸ ἐπίπεδο χρήσεως γύρω ἀπὸ τὴν ὄρθια στημένη πλάκα,
σημάδι πιθανῶς λατρείας ἐπάνω ἀπὸ τὰ ὀρύγματα μὲ τὴ στάχτη
καὶ τὰ ὄπλα, καὶ ἡ ἐλλειψοειδῆς σειρὰ τῶν πλακῶν οἱ ὁποῖες εἶχαν
θεωρηθεῖ ἄλλοτε βάσεις ἐλλειπτικῆς περιστάσης τοῦ μεγάρου Β.
Εἶναι πλέον βέβαιο ὅτι δὲν σχετίζονται μὲ τὸ κτίριο, μένει ὅμως ἕως
ἀνοικτὸ ζήτημα ἡ ἐρμηνεία τους.

Στὸν προϊστορικό οικισμό τῶν Φιλίππων (Ντικιλί Τας) ἡ ἀνασκαφὴ περιορίστηκε στὸ κτίριο 4, τοῦ ὁποῖου συνεχίστηκε ἡ συστηματικὴ ἔρευνα. Μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ στρώματος τῶν πεσμένων πηλῶν ἀποκαλύφθηκε μέρος ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικούς τοίχους του καὶ ἐντοπίστηκαν τὰ σωζόμενα τμήματα τῶν ἐνδιάμεσων τοίχων μεταξύ τῶν τριῶν χώρων (Α, Β, Γ) (εἰκ. 26-27). Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀντι-

7. ΦΙΛΙΠΠΟΙ (ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ)

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-
ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

26 Κάτοψη τοῦ κτιρίου 4.

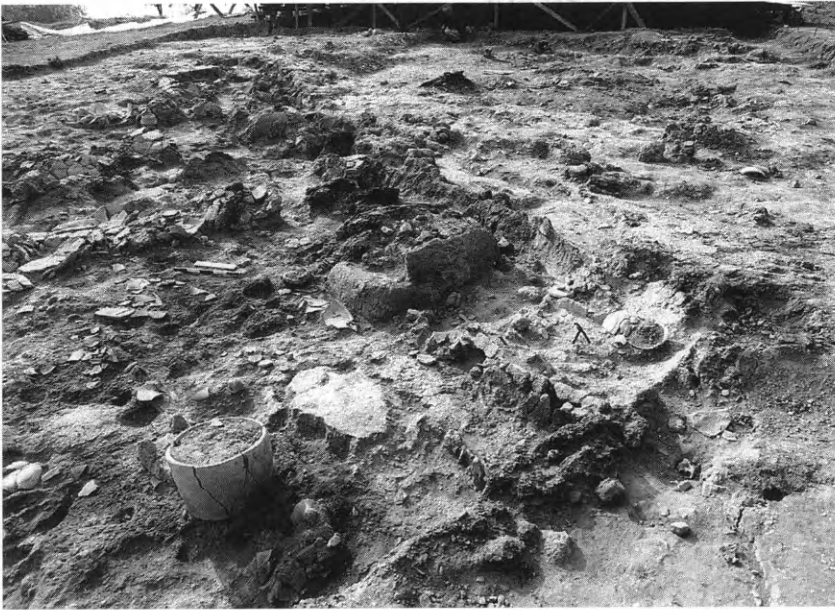

στοιχία πού ἐπισημαίνεται στους καλύτερα σωζόμενους χώρους Α και Β, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὶς διαστάσεις καὶ τὸν προσανατολισμό, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴ διεύθυνση τοῦ ἐσωτερικοῦ τους. Μὲ τὴν πάροδο τῆς ἔρευνας διαπιστώνεται ὅτι ἐνδεχομένως ὁ χώρος Γ εἶναι τρίτος, ἀντίστοιχος μὲ τοὺς Α καὶ Β χώρους, ἀπὸ τὸν ὁποῖο σώθηκε μόνον τὸ βόρειο τμήμα του.

Οἱ κλίβανοι καὶ στοὺς τρεῖς χώρους Α, Β, Γ βρίσκονται ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο πολὺ κοντὰ στὸν βόρειο τοῖχο τῶν χώρων μὲ τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὰ νότια, ὅπου πρέπει νὰ ἦταν καὶ ἡ εἴσοδος τῶν

27 Γενικὴ ἄποψη τοῦ κτιρίου 4.

28 Ἐποψη τοῦ χώρου Α ἀπὸ ΝΑ.

29 Ὁ χώρος Β ἀπὸ ΒΑ: ι ἱπνός, π πιθόσχημο ἀγγεῖο, λ λεκάνη, α ἀγγεῖα.

τριῶν χώρων (εἰκ. 26-27). Ἔχουν σκυφωτὴ ὀροφὴ καὶ ἡμικυκλικὸ ἄνοιγμα, μπροστὰ στὸ ὁποῖο ὑπάρχει ἐλαφρὰ ὑπερυψωμένο ἀπὸ τὸ δάπεδο ἐπίπεδο (εἰκ. 28).

Δίπλα στοὺς κλιβάνους ἀποκαλύφθηκαν πήλινες κατασκευές λεκανόσχημες ἢ συμπαγὴ ἔδρανα. Στὸν χώρο Α ἡ λεκανόσχημη κατασκευὴ βρίσκεται στὴ ΒΑ γωνία σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τοῦ κτιρίου. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῆς πήλινης αὐτῆς κατασκευῆς διακρίνονται ἐπὶ μέρους χωρίσματα καὶ σ' ἓνα ἀπὸ αὐτὰ βρέθηκαν ἐναποτεθειμένα δύο ἀγγεῖα (εἰκ. 28). Στὸν ἴδιο χώρο ἀποκαλύφθηκε καὶ χαμηλὸ ἡμικυκλικὸ πήλινο ἔδρανο, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ χώρου δίπλα στὴν εἴσοδο (εἰκ. 26), πάνω στὸ ὁποῖο βρέθηκε ἀκουμπισμένος μικρὸς τριπτῆρας. Στὸν χώρο Β ἡ ἀντίστοιχη λεκανόσχημη κατασκευὴ ἐφάπτεται τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κλιβάνου καὶ τοῦ βόρειου ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου (εἰκ. 29).

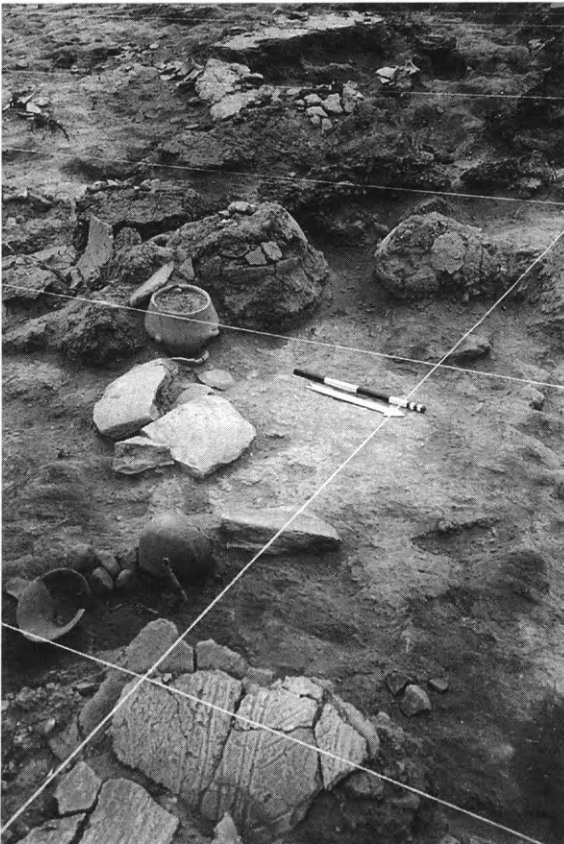
30 Χῶρος Γ, ἀπὸ ΝΔ: ι ἱπνός, ε ἔδρανο.

Στὸν χῶρο Γ δίπλα στὸν κατεστραμμένο κλίβανο ὑπάρχει ὀρθογώνιο ἔδρανο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι ἔχουν πέσει τὰ ἀγγεῖα πὺ βρέθηκαν διασκορπισμένα μπροστὰ του (εἰκ. 30).

Ἀγγεῖα καὶ ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσης βρίσκονται στὸ δάπεδο, τὸ ὁποῖο φέρει ἔντονα ἴχνη φωτιάς, σκεπασμένα ἀπὸ τὸν πηλὸ τῆς καλαμωτῆς στέγης (εἰκ. 31). Στὸν χῶρο Α βρέθηκαν τουλάχιστον εἴκοσι ἑπτὰ ἀγγεῖα, στὸν χῶρο Β εἴκοσι ἕνα καὶ στὸν χῶρο Γ δέκα τέσσερα, ἐνῶ εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ ἀριθμὸς τους θὰ αὐξηθεῖ μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευνας.

31 Χῶρος Β. Ἀγγεῖα δαπέδου.

Μπροστά στον κλίβανο και στους τρεις χώρους βρέθηκαν αντικείμενα και σκεύη που σχετίζονται με την καθημερινή διατροφή: λίθινοι τριπτήρες και άγγεϊα ανάμεσα στα όποια επικρατοῦν ἡ ἀβαθῆς φιάλη με τὸ τονισμένο χεῖλος και ἕνα βαθὺ άγγεϊο, τὸ όποιο συχνά φέρει και ὀριζόντιες ἀποφύσεις στα τοιχώματά του (εἰκ. 31). Ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ μικρογραφικά κυπελλόσχημα άγγεϊα που βρέθηκαν κυρίως στον χώρο Α. Τὰ περισσότερα εἶναι σπασμένα και διασκορπισμένα, χωρίς νὰ λείπουν και τὰ ἀκέραια, ὅπως μεγάλο βαθὺ άωτο άγγεϊο με ἐγχάρακτη διακόσμηση, τὸ όποιο βρέθηκε σὲ ὄρθια θέση στοῦ δάπεδο τοῦ χώρου Α δίπλα σὲ ἕνα ἀνεστραμμένο τετραποδικό άγγεϊο (εἰκ. 28).

Τὰ μεγάλα ἀποθηκευτικά άγγεϊα, τὰ όποια ἔχουν κατασκευαστεῖ ἀπό ὠμὸ πηλὸ, ἐμφανίζονται σὲ ἀντίστοιχη περίπου διάταξη και στους δύο χώρους Α και Β τοποθετημένα στη σειρά με ἄξονα Β-Ν νοτιοδυτικά τοῦ κλιβάνου (εἰκ. 26-27). Στον χώρο Β ὡστόσο βρέθηκε μεγάλο πιθόσχημο ἀποθηκευτικό άγγεϊο δίπλα στην ἀνατολική πλευρά τοῦ κλιβάνου (εἰκ. 29). Ἄλλο ὅμοιο άγγεϊο ἀπό ὠμὸ πηλὸ που βρέθηκε στοῦ μέσο τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἔφερε ἐγχάρακτη διακόσμηση (εἰκ. 27, 31).

Ἡ ἔρευνα στοῦ ἐσωτερικὸ τῶν ἀποθηκευτικῶν άγγεϊῶν δὲν ἔχει προχωρήσει, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ καμένου δαπέδου και κυρίως ἀπὸ τὴ γύρω ἀπὸ τὸν ἰπνὸ περιοχή συγκεντρώθηκαν σημαντικές ποσότητες ἀπανθρακωμένων σπόρων και καρπῶν.

Στὸ δάπεδο και στοῦ στρώμα τῆς καμένης στέγης τῶν τριῶν χώρων ἐμφανίζονται ἀκόμη και λίθινα ἐργαλεῖα (λεπίδες), πῆλινα σφονδύλια, κοσμήματα (περίαπτα ἀπὸ λίθο ἢ ἀπὸ κόκαλο, ὄστρεα). Ἀρκετὰ εἶναι τὰ πῆλινα βλήματα σφενδόνης και ἀξιοσημείωτη ἡ σπανιότητα τῶν εἰδωλίων.

Τὸ καλά διατηρημένο κτίριο 4, λόγω τοῦ ἐνιαίου στρώματος καταστροφῆς και τῆς ἐγκατάλειψῆς του παρέχει πλήρη εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ νεολιθικῆς οἰκίας. Ἡ ὁμοιότητα σχεδὸν τῶν διαστάσεων τῶν χώρων Α, Β, Γ, ἡ διάταξη τοῦ ἐσωτερικοῦ με τὸν κλίβανο

ἀπέναντι στὴν εἴσοδο, πλαισιωμένο ἀπὸ ἔδρανα καὶ ἀβαθεῖς λεκάνες, καθὼς καὶ τὸ ὅτι οἱ τρεῖς χώροι εἶναι αὐτοτελεῖς μὲ χωριστὴ εἴσοδο καὶ χωρὶς ἐσωτερικὴ ἐπικοινωνία δείχνουν ὅτι ἦσαν ἀνεξάρτητοι. Οἱ μικρὲς διαστάσεις τους (15 ἕως 20 μ²) μαρτυροῦν ὅτι σὲ αὐτοὺς κατοικοῦσαν λίγα ἄτομα. Δὲν βρέθηκαν στοιχεῖα ὑπαρξῆς δεύτερου ὀρόφου, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπῆρχε ἐσωτερικὸ πατάρι καὶ ράφια. Τοῦτο ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὴν εὕρεση ἀγγείων, μάλιστα μεγάλων ἀποθηκευτικῶν, μέσα στὸ στρώμα καταστροφῆς πολὺ ὑψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο.

Τὸ στρώμα καταστροφῆς τοῦ κτιρίου 4 εἶναι σύγχρονο μὲ τοῦ κτιρίου 1, ἢ καταστροφὴ τοῦ ὁποῖου μὲ βάση τὴν κεραμεικὴ ἀλλὰ καὶ μὲ ἀπόλυτες χρονολογήσεις C14 (Ἐργαστήριον Ἀρχαιομετρίας Δημοκρίτου) ἔχει χρονολογηθεῖ μετὰ τὰ μέσα τῆς 5ης χιλιετίας, στὴ λεγόμενη Χαλκολιθικὴ (=Νεώτερη Νεολιθικὴ II) Περίοδο.

Στὴ Χριστιανικὴ Ἀμφίπολη, μετὰ τὴν ἀποκόλληση γιὰ συντήρηση τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς Γ (εἰκ. 32), ἔγινε ἀνασκαφὴ στὸν χώρο πού αὐτὰ κατεῖχαν.

Στὸ μεσαῖο κλίτος βρέθηκαν δύο δωμάτια, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται πρὸς Β καὶ ἀνήκουν σὲ παλαιότερο οἰκοδόμημα ρωμαϊκῶν χρόνων. Θεμέλια τοῦ δυτικῆς τμήματος τοῦ ἰδίου οἰκοδομήματος ἦσαν ἤδη γνωστὰ ἀπὸ ἐρευνες κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ νάρθηκα, τὴ δυτικὴ στοὰ τοῦ αἵθριου καθὼς καὶ δυτικὰ τῆς βασιλικῆς.

Μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰ. τὰ μετακιόνια τῶν δύο κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς κλείσθηκαν μὲ τοῖχο καὶ τὰ πλάγια κλίτη ἔπαψαν νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸ κεντρικόν. Διαπιστώθηκε ὅτι τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ νοτίου κλίτους, πού ἀπεικονίζει ζῶα καὶ πουλιὰ σὲ πίνακες, κατα-

8. ΑΜΦΙΠΟΛΗ
X. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

32 Χριστιανική Ἀμφίπολη. Βασιλική Γ.

σκευάστηκε μετά τὸ φράξιμο τῶν μετακιονίων καὶ συνεπῶς ἡ ἰδρυση τῆς βασιλικῆς μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνα.

Τὸ νότιο κλίτος κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του διασχίζεται ἀπὸ κτιστὸ ἀγωγὸ τῶν νερῶν τῆς βροχῆς, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει ἀπὸ τὴ ΝΔ ἐσωτερικὴ γωνία τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, διαπερνᾷ τὸν νότιο τοῖχο τῆς βασιλικῆς καὶ συνδέεται μὲ ἀνοικτὸ πλέον ἀγωγὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων τοῦ αἰθρίου. Ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀγωγοῦ ἔβλαψε τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ νοτίου κλίτους.

Ἐρευνα ἐγίνε καὶ στὴ νότια πλευρὰ τοῦ περιπάτου τῆς Ροτόντας Ἀμφιπόλεως (εἰκ. 33). Στὸν χῶρο ὅπου χτίστηκε ὁ χριστιανικὸς ναὸς ὑπῆρχε προγενέστερο κτίσμα, τοῦ ὁποῖο ἀποκαλύφθηκε τοῖχος μὲ κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ κάτω ἀπὸ τὸν νότιο ἐξωτερικὸ τοῖχο

33 Χριστιανική Ἀμφίπολη. Ροτόντα.

τῆς Ροτόντας. Ὁ τοίχος αὐτοῦ τοῦ παλαιότερου κτιρίου ἰσοπεδώθηκε καὶ καταχώθηκε· ἀκολούθησε ἡ θεμελίωση τοῦ ἐξωτερικοῦ κυκλικοῦ τοίχου καὶ τοῦ ἐξάπλευρου στυλοβάτη τοῦ ναοῦ μὲ ἰσχυρὴ τοιχοποιία στὴν ὁποία χρησιμοποιήθηκαν λαξευμένοι λίθοι ἀπὸ ἀρχαιότερα κτίρια. Ὁ περίπατος ἐπιχώθηκε κατὰ στρώσεις σφιχτὰ πατημένες. Τὸ μαρμαροθέτημα τοῦ δαπέδου—κροῦστες σὲ φολιδωτὸ μοτίβο—διατηρήθηκε στὸ νότιο τμήμα τοῦ περιπάτου.

Στὸ ΝΑ τμήμα τοῦ περιπάτου τὸ δάπεδο ἦταν κατεστραμμένο ὅταν κατασκευάστηκαν τρεῖς κιβωτιόσχημοι τάφοι, κτιστοὶ μὲ πλίνθους καὶ πλάκες ὀρθομαρμάρωσης, πού προέρχονται ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς Ροτόντας. Φαίνεται ὅτι ἡ Ροτόντα ἡμικατεστραμμένη εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ ὅταν κατὰ τὸν 7ο αἰ. ἔγιναν οἱ τρεῖς χριστιανικοὶ τάφοι καὶ ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία τῆς χρήσης τοῦ κτιρίου.

9. ΑΚΡΩΤΗΡΙ ΘΗΡΑΣ

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Συγκρότημα Δ

Στή Θήρα ανασκαφή έγινε στο Συγκρότημα Δ και στην Ξεστή 4. Όπως έχει ήδη ανακοινωθεί με παλαιότερες εκθέσεις, το δωμάτιο Δ18 του Συγκροτήματος Δ διαιρείται με τοίχο σε δύο μικρότερα, το Δ18α προς Νότο, του οποίου η έρευνα είχε ολοκληρωθεί το 1994, και το Δ18β προς Βορρά, το οποίο ερευνήθηκε το 1995. Λόγω της διατηρήσεως ακόμη κατά χώραν της οροφής εφαρμόστηκε και εδώ η ανορθόδοξη μέθοδος ανασκαφής κατακορύφως, όπως έγινε και στην περίπτωση Δ18α: σταδιακή αφαίρεση της επίχωσης και παράλληλη υποστήλωση της οροφής (εικ. 34). Τήν επίχωση του δωματίου αποτελούσε θηραϊκή γη, η οποία προφανώς είχε εισχωρήσει ως ρευστή λάσπη, όταν ο χειμάρρος πέρασε μέσα από το Συγκρότημα Δ. Με την έγχυση γύψου στα κενά που είχε αφήσει η

34 Δωμάτιο Δ18β. Κατακόρυφη αφαίρεση της επίχωσης με ασάμινθο κατά χώραν.

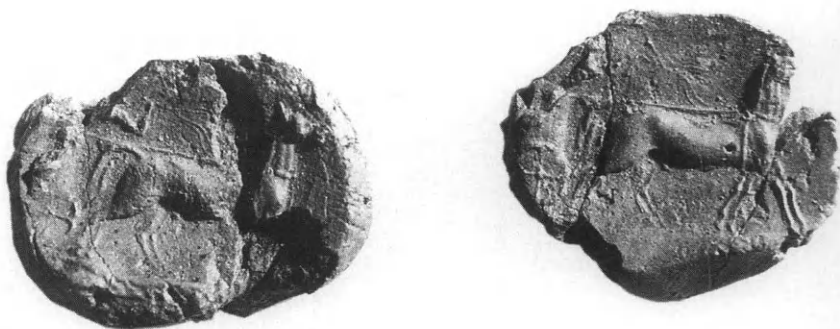

35 Δωμάτιο Δ186. Ἀποτυπώματα καλαθῶν.

36 Δωμάτιο Δ186. Ἀσάμινθος κατὰ χώραν.

37 Σφραγίσματα με παράσταση ἄρματος.

38 Σφραγίσματα με παράσταση ταυροκαθαψίων.

ἀποσύνθεση ἀντικειμένων ἀπὸ ὀργανικὴ ὕλη, διασώθηκαν οἱ μορφές τμημάτων ἐπίπλων καὶ ἑνὸς μικροῦ κουπιοῦ. Μέσα στὴν ἐπίχωση αὐτὴ ἐντοπίστηκαν τὰ ἀποτυπώματα πέντε περίπου πλεκτῶν σκευῶν (καλαθιῶν) (εἰκ. 35), τὰ ὁποῖα καθαρίστηκαν, στερεώθηκαν καὶ μεταφέρθηκαν στὸ ἐργαστήριον.

δωμάτιο Δ186

Στὸ δωμάτιο δὲν βρέθηκε κεραμεικὴ ἐκτὸς ἀπὸ δύο ἀσαμίνθους (εἰκ. 36) καὶ λίγα κυάθια. Βρέθηκαν ἀκόμη σφραγίδες, τουλάχιστον δέκα πού εἰκονίζουν ἄρματα με ἐπιβάτες (εἰκ. 37), ταυροκαθάψια (εἰκ. 38), ἀντωπούς γρύπες. Ἡ εὔρεση τῶν σφραγισμάτων σὲ ἐλάχιστη ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ὀροφὴ τοῦ δωματίου σημαίνει ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦσαν τὸ περιεχόμενον δοχείου (πυξίδας ἢ σάκκου;), τὸ ὁποῖο ἦταν κρεμασμένο στὴν ὀροφὴ ἢ ἐπέπλευσε κατὰ τὸν κατακλυσμὸ τοῦ δωματίου.

39 Ξεστή 4. Μεγάλο κλιμακοστάσιο με θραύσματα τοιχογραφιών.

Στήν Ξεστή 4 έγινε έρευνα στο τοιχογραφημένο με πομπή ανδρών Μεγάλο Κλιμακοστάσιο (εικ. 39). Η εύρεση εκεί μεγάλων τμημάτων κονιαμάτων με ζωγραφισμένες παραστάσεις δείχνει ότι το ανώτερο τμήμα τής κλίμακας έφερε στον δεύτερο όροφο του κτιρίου και ότι κάτω από αυτό υπήρχε επίσης κλίμακα που οδηγούσε από το ισόγειο στον πρώτο όροφο. Ολόκληρο λοιπόν το κλιμακοστάσιο, από το ισόγειο έως τον δεύτερο όροφο, είχε διακοσμηθεί με πομπή ανδρών ή όποια εκάλυπτε και τις δύο πλευρές τής κλίμακας.

Ξεστή 4

40 Ὀδὸς Κουρήτων. Νότια πρόσοψη τῆς Ξεστῆς 4 μὲ ὄρατὸ τὸ μεγάλο κλιμακοστάσιο καὶ τὸ ἀνώφλι τῆς κυρίας εἰσόδου.

Ὀδὸς Κουρήτων

Γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς νότιας ὄψης τῆς Ξεστῆς 4 ἄρχισε ὁ καθαρισμὸς τῆς Ὀδοῦ Κουρήτων. Κάτω ἀπὸ στρώμα ἐλαφρόπετρας ἀποκαλύφθηκε τὸ στρώμα καταστροφῆς πὺ τὸ ἀποτελοῦν κυρίως ὑλικά διαλυμένων παρακειμένων τοίχων. Ἡ Ὀδὸς Κουρήτων εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιβλητικότερους δρόμους, ὅσον ἀφορᾷ στὸ πλάτος καὶ τὰ κτίρια πὺ τὴν πλαισίωσαν (I, Ξεστὴ 4, ΙΔ καὶ ΙΒ). Τὸ δόστρωμα ἀποτελεῖται ἀπὸ πατημένο χῶμα. Τὸ στρώμα καταστροφῆς στὸ μεταξύ τῆς Ξεστῆς 4 καὶ τοῦ κτιρίου ΙΒ τμήμα τοῦ δρόμου ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ πελεκητοὺς λίθους, πὺ ἀποτελοῦσαν τὴν ἐξωτερικὴ ἐπένδυση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς Ξεστῆς 4. Ἀνάμεσα στοὺς λίθους αὐτοὺς κυρίως στὸ παραπλεύρως τοῦ Μεγάλου Κλιμακοστασίου τῆς Ξεστῆς 4 τμήμα δρόμου, βρέθηκαν τμήματα τοιχογραφιῶν πὺ ἀνήκουν στὴν πομπὴ ἀνδρῶν τοῦ κλιμακοστασίου. Ἄν κρίνει κανεῖς ἀπὸ τὸ ὄρατὸ ἀνώφλι τῆς κυρίας εἰσό-

δου τῆς Ξεστῆς 4 (εἰκ. 40), ἡ ἐπίχωση τοῦ δρόμου δίπλα στο κλιμακοστάσιο πρέπει νὰ φθάνει τὰ δύο μέτρα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ Ὁδὸς Κουρήτων πρέπει νὰ ἔχει μεγάλη κλίση πρὸς Ἀνατολάς.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀπὸ ἐτῶν ἐνισχύει τὴν ἔρευνα τῆς ἀρχαίας Κύθνου. Ἡδὴ ἡ μελέτη τῶν ὀρατῶν λειψάνων καὶ τῶν κινητῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας πόλης ἔχει ὀλοκληρωθεῖ· κρίθηκε λοιπὸν χρήσιμο νὰ ἀνακοινωθοῦν τὰ γενικὰ πορίσματα τῆς ἔρευνας.

Ἡ ἀρχαία πόλη τῆς Κύθνου (εἰκ. 41), τὸ σημερινὸ Βρυόκαστρο, βρίσκεται στὴ βορειοδυτικὴ ἀκτὴ τοῦ νησιοῦ. Ἡ τειχισμένη ζώνη περικλείει ἕκταση περίπου 285 στρεμμάτων μαζί μὲ μικρὴ νησίδα ποὺ πιθανότατα συνδεόταν μὲ τὴν ἀκτὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ σήμερα, λόγω τῆς ἀνύψωσης τῆς στάθμης τῆς θάλασσας, ἔχει ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴ στεριά.

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου συλλέχθηκαν θραύσματα ταφικῶν ἀναγλύφων καὶ ἐνεπίγραφων στηλῶν ἀρχαϊκῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων. Σημαντικὸ εἶναι ἐνεπίγραφο σῆμα τῶν μέσων τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 42), γιατί εἶναι ἡ πρώτη ἀρχαϊκὴ ἐπιγραφή ποὺ ἔρχεται στὸ φῶς στὸ νησί, μάλιστα σὲ δωρικὴ διάλεκτο.

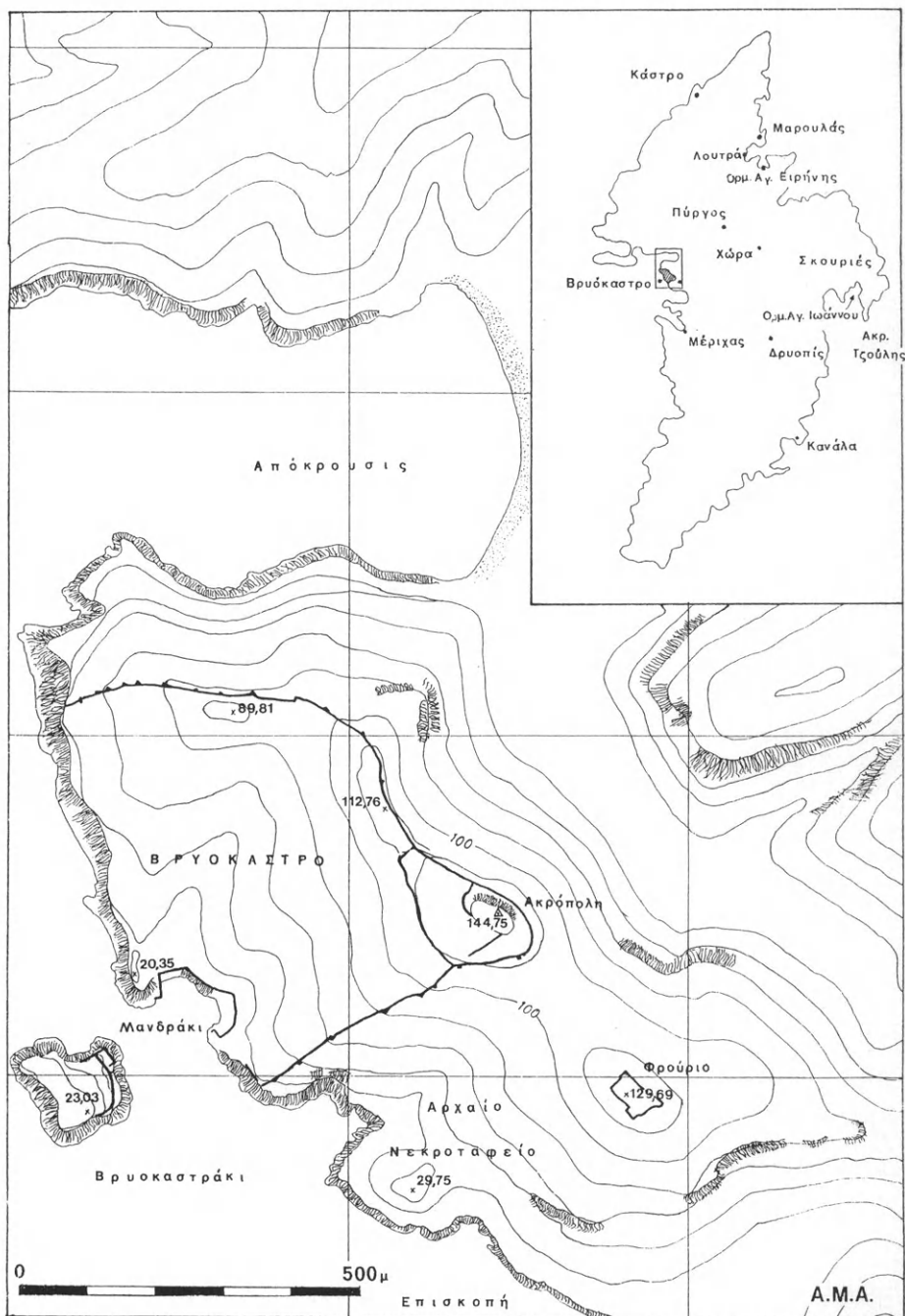
Ἡ ἀρχαία πόλη περιβαλλόταν ἀπὸ τεῖχος. Μὲ κριτήριον τὴν τοιχοδομίαν οἱ πύργοι καὶ οἱ προμαχῶνες χρονολογοῦνται στοὺς κλασικοὺς ἢ πρώιμους ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Ὅρισμένα τμήματα, ἰδιαίτερα

10. ΚΥΘΝΟΣ

ΑΛ. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-
ΑΙΝΙΑΝ

νεκροταφεῖο

τεῖχος

41 Χάρτης τῆς νήσου Κύθου καὶ τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς ἀρχαίας πόλεως.

στήν Ἄνω Πόλη, ἴσως χρονολογοῦνται στήν ἀρχαίῃ περίοδο. Ἐντυπωσιακή εἶναι ἡ διατήρηση τῶν τριγωνικῶν ἐνάλληλων πύργων τοῦ βόρειου σκέλους τοῦ τείχους, πού εἶναι μοναδικοί στόν ἐλλαδικό χῶρο (για τὰ τείχη βλ. Ἀλ. Μαζαράκη Αἰνιᾶνος, *AE* 1993, 219-48).

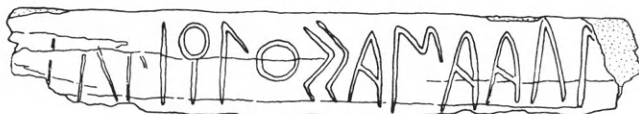
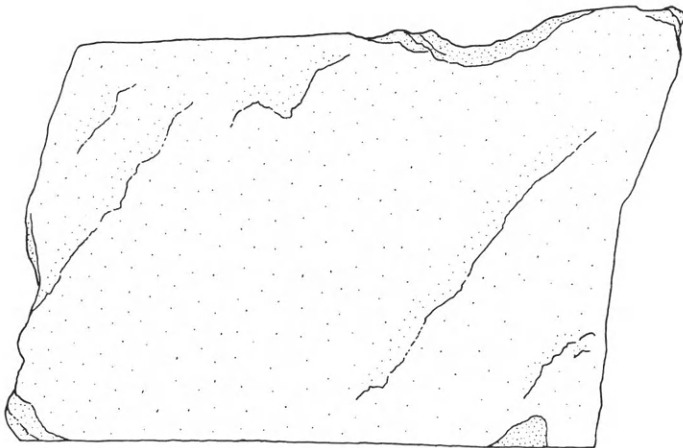
Νοτιοανατολικά τῆς πόλης σώζονται τὰ λείψανα μικρῆς ὀχυρωμένης ἀκροπόλεως (εἰκ. 41). Ἴσως ἐδῶ ἦταν ἡ ἔδρα τῆς Μακεδονικῆς φρουρᾶς πού ἐγκατέστησε στήν Κύθνο ὁ Φίλιππος ὁ Ε΄ τὸ 201 π.Χ. (*Tit. Liv.* XXXI, 15).

ἀκρόπολη

Στήν κορυφή τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως (εἰκ. 43) βρίσκεται ἱερό, πού ὅπως δείχνουν τὰ ἐπιφανειακά εὐρήματα λειτουργοῦσε ἀπὸ τὸν 8ο π.Χ. ἕως καὶ τὸν 1ο μ.Χ. αἰ. Στὰ εὐρήματα περιλαμβάνονται

ἱερό

42 Ἐνεπίγραφη ταφικὴ στήλη τῶν πρώιμων ἀρχαίῃων χρόνων ἀπὸ τὸ νότιο νεκροταφεῖο.

43 Ἡ ἀκρόπολις (στὸ βάθος), τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ τείχους (ἀριστ.) καὶ τὸ μεσαῖο πλάτωμα (σὲ πρῶτο πλάνο), ἀπὸ Β.

44 Τὸ Κτίριο 1, ἀπὸ Νότο.

μικρότατα άγγεϊα, μεταξύ τῶν ὁποίων πολλές ὑδρίσκες, κερνοειδῆ ἀναθηματικά σκευῆ, λίγα θραύσματα ἀπὸ ἔλευσινακούς κέρνους, μελανόμορφα καὶ ἐρυθρόμορφα ἀττικά άγγεϊα, λύχνοι εἰσαγμένοι, τεράστια πολύμιξα ἄβαφα φωτιστικά σκευῆ καὶ πολλὰ θραύσματα ἀπὸ πήλινα παιδικὰ καὶ γυναικεϊα εἰδῶλια. Ἐνάμεσα στὰ εἰδῶλια ὑπάρχουν ἀρκετὲς ὑδριαφόροι. Φαίνεται ὅτι τὸ ἱερό ἦταν ἀφιερωμένο στὴ λατρεία τῆς Δήμητρας Θεσμοφόρου.

Χαμηλότερα σὲ ἐπίμηκες ἐπίπεδο πού σχηματίζεται κατὰ μῆκος τῆς κορυφογραμμῆς, σώζονται δύο μνημειώδη ὀρθογώνια οἰκοδομήματα πού στηρίζονταν ἀπὸ ἰσχυρὰ ἀναλήμματα (εἰκ. 43). Τὸ νοτιότερο, τὸ Κτίριο 1 (εἰκ. 44), ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο δωμάτια πού ἀνοίγουν πρὸς Α σὲ στοά (17X11.60 μ.). Πλάι στὸν στυλοβάτη ὑπάρχει δεξαμενὴ λαξευμένη στὸ ὑπέδαφος πού τὸ στόμιό της ἐπικοινωνεῖ μὲ μία κτιστὴ γούρνα, καθὼς καὶ ἡμικυκλικὸς λίθος πού ἀνήκε σὲ ἐξέδρα. Κοντὰ σώζονται τὰ θεμέλια βωμοῦ (9X3 μ.), ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρθογώνιους κατεργασμένους λιθόπλινθους πού περιβάλλον βραχῶδες ἔξαρμα τοῦ ἐδάφους. Τὸ βορειότερο οἰκοδόμημα, τὸ Κτίριο 2, εἶναι μεγαλύτερο (μῆκ. 20 μ.), ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ διαρρύθμιση τῶν χώρων δὲν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ἀκόμη (εἰκ. 45). Ἐπὶ τὴν τοιχοδομία τὰ δύο ἀναλήμματα μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν, προσωρινά, στὸν 4ο ἢ στὸν 3ο π.Χ. αἰ. Ἡ ὑπόθεση ὅτι εἶχαν λατρευτικὸ προορισμὸ στηρίζεται, μεταξύ ἄλλων, στὴν ἐπιγραφή IG XII 5, 1057, καθὼς καὶ σὲ θραῦσμα μαρμάρινου γλυπτοῦ πού ὁ Π. Θέμελης ἀπέδωσε στὴν κνήμη κολοσσιαίου ἀγάλματος Ἀφροδίτης Ἀναδυομένης, τὸ ὁποῖο ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἔργο τοῦ Μεσσήνιου γλύπτη Δαμοφῶντος. Ὁ Δαμοφῶν σύμφωνα μὲ ψήφισμα τῶν Κυθνίων πού βρέθηκε στὴ Μεσσήνη, κατασκεύασε ἄγαλμα τῆς θεᾶς καὶ τὸ ἀνέθεσε ὁ ἴδιος στὸ ἱερό τῆς Κύθνου, στὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. Ἡ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης στὴν Κύθνο ἐπιβεβαιώθηκε ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὴν εὔρεση, κοντὰ στὸ λιμάνι, μικρῆς βάσης τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., στὴν ὁποία εἶναι χαραγμένο τὸ ὄνομα τῆς θεᾶς.

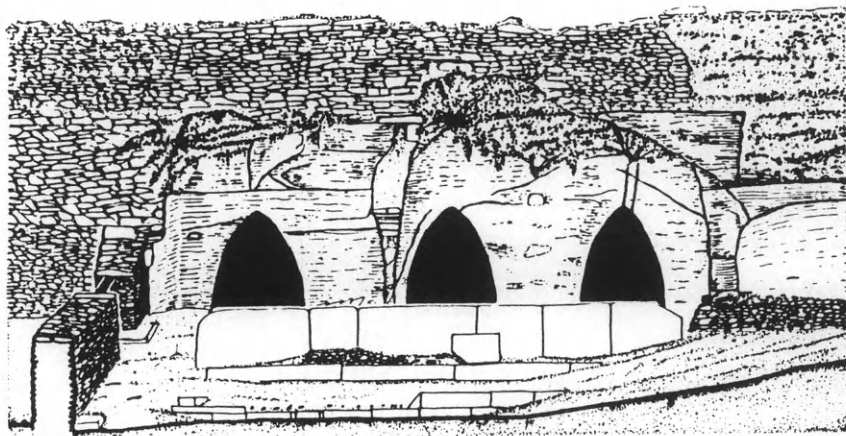
Κτίριο 1

Κτίριο 2

45 Τὸ Κτίριο 2 ἀπὸ ΒΔ.

46 Πρόσψη τοῦ ὑδραγωγείου. (Σχ. Ἄ. Γούναρης.)

Ἀπὸ τὸ Μεσαῖο Πλάτωμα βαθμιδωτὴ ὁδὸς ὀδηγοῦσε πρὸς τὸ λιμάνι. Βρέθηκαν περισσότερες ἀπὸ εἴκοσι πέντε ὑπόγειες δεξαμενές οἱ ὁποῖες γέμιζαν μὲ νερὰ τῆς βροχῆς. Ἡ ἀρχαία πόλις ὑδρευόταν μὲ ὑπόγειο ἀγωγὸ ἀπὸ τὴν πηγὴ στὴ θέση Τρύπιο, πού βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν πόλις. Ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ὑδραγωγεῖο σώζονται τρεῖς παράλληλες στοές λαξευμένες στὸν φυσικὸ βράχο (εἰκ. 46). Αὐτὲς ἐπικοινωνοῦν στὸ βάθος μὲ τέταρτη, ἡ ὁποία τὶς τέμνει ἐγκάρσια. Σώζεται ἀκόμη ἡ κρήνη πού καταλαμβάνει τὸν χῶρο μπροστὰ ἀπὸ τὶς δεξαμενές.

Τὰ παλαιότερα ὄστρακα ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα χρονολογοῦνται στοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους. Ἀνάμεσά τους πολλὰ εἶναι θραύσματα πιθαμοφόρων μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση, ἀττική κεραμεικὴ τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασικῶν χρόνων, καθὼς καὶ ἐνσφράγιστες λαβές ἀμοφορέων τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου. Μὲ βάση τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἡ ἐγκατάλειψη τῆς πόλης τοποθετεῖται στὸν 6ο μεταχριστιανικὸ αἰῶνα. Τότε οἱ κάτοικοι μετακινήθηκαν στὸν ὀχυρωμένο οἰκισμὸ τοῦ Κάστρου πού βρισκόταν στὴ βόρεια ἀκτὴ τοῦ νησιοῦ (εἰκ. 41).

Στὴν Ἰθάκη ἀνασκαφὴ ἔγινε καὶ πάλι στὴ θέση Ἄετος ὅπου ἐργάστηκαν πολλοὶ ἀρχαιολόγοι στὸ παρελθόν. Ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε ὡς κύριο σκοπὸ τὴν ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὸν τετράγωνο χῶρο πού ξεχωρίζει καθαρὰ στὴν ἀνατολικὴ ὑπώρεια τοῦ λόφου τοῦ Ἄετος. Πρόκειται γιὰ τεχνητὰ ἐπίπεδο χῶρο τοῦ ὁποίου ἐρευνηθήκε τὸ βόρειο μέρος.

11. ΙΘΑΚΗ

Σ. ΣΥΜΕΩΝΟΓΛΟΥ

47 Γενική κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς μετὸ δυτικὸ θεμέλιο τοῦ ναοῦ, βάθρο, πηγάδι καὶ ὑπόγειο θάλαμο.

Ἀποκαλύφθηκε θεμέλιο τοίχου μήκους τουλάχιστον 15 μ. κτισμένο ἀπὸ μεγάλους ὀγκολίθους. Τὸ θεμέλιο βρέθηκε πεσμένο πρὸς τὴν κατηφορικὴ πλευρὰ τοῦ λόφου προφανῶς ἀπὸ σεισμό. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτιρίου ἔχει ἔξαφανιστεῖ. Πρὸς Δ τοῦ θεμελίου ἡ πάχους 40 ἐκ. ἐπίχωση ἦταν γεμάτη ἀπὸ κλασικὴ κεραμεικὴ. Ἡ μεγάλη ποσότητα καὶ ἡ καλὴ ποιότητα, ὅσο καὶ ἡ ὕπαρξη πολλῶν λατρευτικῶν ἀγγείων ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι πρόκειται γιὰ ἀφιέρωματα σὲ ἱερό.

Ἡ στρωματογραφία ἦταν ἐντελῶς διαφορετικὴ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου (εἰκ. 47). Τὰ γεμίσματα ἀπὸ οἰκοδομικὰ ὑλικά ἔχουν μεγάλο βάθος σχεδὸν παντοῦ. Ἀγγεῖα καὶ εἰδῶλια βρέθηκαν θρυμματισμένα χωρὶς κανονικὴ χρονολογικὴ διαδοχὴ. Στὸ κέντρο τοῦ κτιρίου καὶ ἀκριβῶς δίπλα στὸ θεμέλιο ὑπῆρχε μεγάλο κενὸ βάθους 5 μ. ἀκανόνιστου σχήματος ἄνω πὺ καταλήγει σὲ κυκλικὸ θάλαμο σκαμμένο στὸ μαλακὸ ἔδαφος (εἰκ. 48). Κάτω ἀπὸ τὸ πεσμένο

48 Κάτοψη τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ με ὑπόγειο δωμάτιο (μέσο ἀριστ.).

θεμέλιο βρέθηκε μεγάλο θραῦσμα ἀπὸ ζωγραφισμένο μυκηναϊκὸ κρατήρα καὶ πολλὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα καθὼς καὶ κεραμεικὴ ὄλων τῶν ἐποχῶν ποὺ ἀκολουθοῦν, ἕως τὴν τελευταία κλασικὴ. Πολυάριθμα ἦσαν τὰ ὄστρακα τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς καί, ὅπως στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ κτιρίου, βρέθηκαν καὶ ἐδῶ πολλὰ ἀγγεῖα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καθὼς καὶ ἀρκετὰ εἰδώλια, λύχνοι καὶ νομίσματα. Φαίνεται ὅτι τὸ κτίριο καταστράφηκε ἀπὸ τὸν σεισμὸ τοῦ 374 π.Χ., ὁ ὁποῖος προξένησε μεγάλες ζημιές σὲ ὅλη τὴ δυτικὴ Ἑλλάδα.

Ἀκριβῶς πρὸς Ν τοῦ ὑπογείου θαλάμου καὶ κοντὰ στὴν ἐπιφάνεια βρέθηκε ὀρθογώνιο βᾶθρο διαστάσεων 4.10X1.60 μ., ἀπὸ τὸ

49 Κάτοψη του κεντρικού χώρου της ανασκαφής με δυτικό θεμέλιο ναού, υπόγειο θάλαμο, βάθρο και πηγάδι.

όποιο λείπει μεγάλο μέρος· πιθανό είναι να πρόκειται για βάση αγαλμάτων. Δεν βρέθηκε όμως επιγραφή ή άλλο κινητό εύρημα που να βοηθήσει στην έρμηνεία του βάθρου. Προς Ν του βάθρου βρέθηκε ένα πολύ καλά κτισμένο πηγάδι που έχει άνω διάμετρο 1.25 μ. (εικ. 49). Μέχρι βάθους 5.50 μ. που έγινε δυνατή η έρευνά του βρέθηκαν λίγα όστρακα και πολλά οικοδομικά υλικά. Το σχήμα του πηγαδιού είναι άπιοειδές.

Δεν είναι δυνατόν να διατυπωθούν ακόμη ασφαλή συμπεράσματα για το κτίριο που έρευνήθηκε μερικώς. Φαίνεται όμως αρκετά καθαρά ότι πρόκειται για ναό με μακρόχρονη ιστορία. Το αρχικό οικοδόμημα μπορεί να είχε κτιστεί κατά τη μυκηναϊκή εποχή και να μην ήταν θρησκευτικής χρήσεως. Αργότερα μεταβλήθηκε σε ναό και στην τελευταία περίοδο της χρήσης του λατρεύταν εκεί γυναικεία θεότητα. Τα αφιερώματα στη θεότητα είναι άγγεϊα διαφόρων σχημάτων που ανέθεταν οι πιστοί σε μεγάλες

ποσότητες. Μεταξύ αὐτῶν ὑπάρχουν πολλά ποῦ προέρχονται ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ ναοῦ, οἱ ἀρχαῖοι Ἰθακήσιοι ἔσκαψαν παντοῦ καὶ ἔβγαλαν ὅ,τι πολύτιμο ὑπῆρχε (πολύτιμα μέταλλα, ἀγάλματα, ἐπιγραφές, κλπ.). Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὴ μεγάλη διαταραχὴ τῶν στρωμάτων καὶ ἀπὸ τὴν παρουσία λιγοστῶν ἀντικειμένων μεταγενέστερων τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ σὲ μεγάλα βάθη (ὄστρακα, νομίσματα καὶ ὑάλινα ἀγγεῖα).

Τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Ἰθάκης γνωρίζουμε δύο ἱερά. Τὸ πρῶτο ἔχει ταυτιστεῖ μὲ τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος γνωστὸ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς «σκιερόν ἄλσος» (φ 278), τὸ ὁποῖο ἄκμασε κατὰ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ, ὅποτε ἀφιερώθηκαν σὲ αὐτὸ ἀγγεῖα κατὰ χιλιάδες. Ἡ ταυτότητα τοῦ φετινοῦ ἱεροῦ εἶναι ἄγνωστη. Ναὸς τῆς ἀρχαίας Ἰθάκης ἀναφέρεται στὴ γνωστὴ ἑλληνιστικὴ ἐπιγραφή τῆς Μαγνησίας ἐπὶ τοῦ Μαιάνδρου ὡς Ὀδυσσεῖον. Τὰ στοιχεῖα ποῦ ἔχουμε δὲν ἐπιτρέπουν τὴ σύνδεση τῶν δύο ναῶν. Ἀλλὰ ἡ ἐπιγραφή τῆς Μαγνησίας ὀνομάζει τὸν ἱερέα τοῦ Ὀδυσσείου, ὁ ὁποῖος ἐκλέχτηκε γιὰ νὰ ἀντιπροσωπεύει τὴν Ἰθάκη στὴν πόλη τῆς Μαγνησίας. Τὸ ὄνομά του εἶναι Ἰγέρτας τοῦ Πραῦλου. Τὸ 1992 βρέθηκε στὸ γειτονικὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ ἱερέως Πραῦλου. Λόγω τῆς σπανιότητος τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς χρονολόγησής τῶν δύο ἐπιγραφῶν στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ (τῆς Μαγνησίας χρονολογεῖται στὸ 207-6 π.Χ.), ἡ συσχέτιση τῆς ἐπιτύμβιας στήλης μὲ τὸν ὁμώνυμο ἱερέα τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Μαγνησίας εἶναι πιθανή.

Συντήρηση - Μελέτη

ΑΜΦΙΠΟΛΗ

Κ. ΛΑΖΑΡΙΔΗ

Στὸ γυμνάσιο τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως συνεχίστηκε ἡ προετοιμασία τῆς δημοσίευσης τῶν κτιρίων, τῶν ὁποίων ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα, καὶ τῶν κινητῶν εὐρημάτων τοῦ δημόσιου αὐτοῦ συγκροτήματος. Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες συντήρησης τῶν πώρινων δόμων καὶ στερέωσης τῶν τοίχων ἀπὸ ἀργολιθοδομῆ τῶν κτιρίων τοῦ γυμνασίου, οἱ συγκολλήσεις τῶν ἀποσπασθέντων πώρινων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἡ ἀποτύπωσή τους. Ἐπίσης ἔγινε ἡ καταγραφή θραυσμάτων ἀμφορέων, λίθινων ἐργαλείων καὶ ὀργάνων ἀσκήσεως, καθὼς καὶ μεγάλου ἀριθμοῦ μαρμάρινων ἀποτμημάτων βάθρων καὶ βάσεων καὶ συνεχίστηκε ἡ καταγραφή τῶν νομισμάτων καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν. Μὲ τὴ σταδιακὴ ὀλοκλήρωση τῆς συντήρησης καὶ ἀνάδειξης τοῦ γυμνασίου προχωρεῖ καὶ ἤδη βρίσκεται πρὸς τὸ τέλος ἡ μελέτη γιὰ τὴ δημοσίευσή του.

ΖΑΚΡΟΣ

Α. Ν. ΠΛΑΤΩΝ

Στὴ Ζάκρο συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες συντήρησης καὶ δημοσίευσης τοῦ ὑλικοῦ τῶν ἀνασκαφῶν. Ὁλοκληρώθηκε ἡ συντήρηση τῆς κεραμεικῆς τοῦ ἀνασκαφικοῦ ἔτους 1983 καὶ ἄρχισε ἡ συντήρηση καὶ ἀποκατάσταση εὐρημάτων τοῦ 1984. Συμπληρώθηκε ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη τῆς κεραμεικῆς τοῦ 1963 ἀπὸ τὰ κτίρια τοῦ Λόφου τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου, ἔγιναν ἀναγκαῖες στερεωτικὲς ἐργασίες στὸ μεγάλο Κτίριο Β τοῦ Λόφου, καταγράφηκαν οἱ ὁμάδες κεραμεικῆς ποὺ εἶχαν μείνει ἀκατάγραφες καὶ ἔγιναν σχέδια τῶν ὑπὸ δημοσίευσή κτιρίων.

Στή **Νάξο** συνεχίστηκαν οί ἐργασίες κατασκευῆς τοῦ ἐπιτόπιου Μουσείου στήν Πλατεία Μητροπόλεως μέ οἰκονομική συμβολή τῆς Ἑταιρείας στίς δαπάνες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπίβλεψης. Κατά τίς ἐργασίες ἐγκατάστασης τοῦ ἀνηρτημένου μεταλλικοῦ διαδρόμου ἀποκαλύφθηκε στά νότια τοῦ χώρου ἡ συνέχεια τῶν θεμελίων οἰκίας τῆς ὕστερης ρωμαιοκρατίας, ἡ πρός Ν συνέχεια τοῦ ἀνατολικοῦ γεωμετρικοῦ ταφικοῦ περιβόλου καί διαπιστώθηκε ὅτι ἡ μία ἀπό τίς δύο ἐστίες τῆς ρωμαιοκρατίας στόν τύμβο ἀγνοήθηκε καί σκεπάστηκε ἀπό μεταγενέστερο τοῖχο τῆς ἴδιας περιόδου.

Στή **Μινώα** παράλληλα μέ τή συντήρηση, σχεδίαση, φωτογράφιση καί μελέτη τῶν πολυάριθμων κινητῶν εὐρημάτων καθώς καί τή λεπτομερῆ ἀρχιτεκτονική ἀποτύπωση τῶν κτιριακῶν λειψάνων, ἄρχισαν ἐργασίες συντήρησης καί στερέωσης στόν ἀρχαιολογικό χώρο. Στηρίχθηκαν μέ ξυλοδοκούς, στερεώθηκαν ἡ ἀνακατασκευάστηκαν εὐάριθμοι τοῖχοι ἐτοιμόροπων ἢ ἐπικίνδυνων κτισμάτων.

Κατά τήν ἀπομάκρυνση τῶν ἐπιχώσεων καί τόν καθαρισμό τῶν πεζουλιῶν πού κατέρρευσαν ἀπό τίς βροχές συγκεντρώθηκαν πολλά κινητά εὐρήματα χρονολογούμενα ἀπό τόν 9ο π.Χ. ἕως τόν 3ο μ.Χ. αἰ., καί ἀποκαλύφθηκαν οἰκοδομικά λείψανα. Ἡ ἀποκάλυψη μνημειακῆς πύλης στή ΒΑ ἀπόληξη τῆς πυργοειδοῦς κατασκευῆς τοῦ ἀναλημματικοῦ - ὀχυρωματικοῦ τοίχου (μῆκ. 70 μ.) ἐπιβεβαίωσε παλαιότερες ὑποθέσεις γιά τήν ὕπαρξη δρόμου πρόσβασης στόν ναό καί στά ἀνώτερα ἀνδῆρα τῆς πόλεως καί ἔδωσε νέα στοιχεῖα γιά τήν οἰκιστική εἰκόνα τῆς πόλεως.

Στή **Σύμη** τῆς ἐπαρχίας Βιάννου Κρήτης ἔγινε συντήρηση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων. Ἀποκαταστάθηκε τὸ μετανακτορικό κτίριο Q, τοῦ ὁποίου ὁ βόρειος καί ὁ ἀνατολικός τοῖχος εἶχαν διαλυθεῖ γιά νά προχωρήσει ἡ ἔρευνα σέ βάθος. Ἡ συντήρηση στό ἐκτεταμένο καί μέ πολλά δωμάτια παλαιοανακτορικό κτίριο U ἔφερε στό

ΝΑΕΟΣ

Πλατεία

Μητροπόλεως

Β. ΔΑΜΠΡΙΝΟΥΛΑΚΗΣ-

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΙΝΩΑ ΑΜΟΡΓΟΥ

Α. ΜΑΡΑΓΚΟΥ

ΣΥΜΗ ΒΙΑΝΝΟΥ

Ἱερὸ Ἑρμῆ καί

Ἁφροδίτης

ΑΓΓ. ΔΕΜΠΗΣΗ

φῶς ἕναν ἀκόμη ἀποθηκευτικό χῶρο (= Δωμ. 2Α) μὲ δύο θυραῖα ἀνοίγματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα ἔσωζε καὶ τὸ ἀνώφλιο, ἀποτελούμενο ἀπὸ ξυλοδομὴ καὶ ἐπάλληλους δόμους λιθοπλίνθων.

Μικρότερης κλίμακας ἐργασίες συντήρησης διαφώτισαν ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικὰ ζητήματα τῆς ἀνασκαφῆς.

ΞΩΜΠΟΥΡΓΟ ΤΗΝΟΥ

ΝΟΤΑ ΚΟΥΡΟΥ -
ΕΥΑ ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ -
ΜΠΟΥΡΝΙΑ

Στὴν **Τῆνο** γιὰ τὴ διεκρίνηση χρονολογικῶν καὶ τοπογραφικῶν ζητημάτων τῆς ἀρχαίας πόλεως ποὺ ἐντόπισε ὁ Νικόλαος Κοντολέων παλαιότερα στὶς ὑπῄρειες τοῦ λόφου τοῦ Ξώμπουργου, ἔγινε, ἐκτάκτως, μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Δημοσιεύματα

Ἰδιαίτερα αὐξημένος ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδόσεών μας κατὰ τὸ 1995 μὲ τις ὁποῖες νέα μνημεῖα δημοσιεύονται ἢ ἐπανεξετάζονται. Τὸ μεγάλο κόστος τῶν ἐκδόσεών μας ποὺ ἀπαιτοῦν, γιὰ τὴν ἀψογή ἐμφάνισή τους, πολὺμοχθη προσπάθεια περισσοτέρων προσώπων, εἶναι ἡ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία δὲν εἶναι περισσότερες. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τους καὶ κατὰ τὸ 1995 εἶναι ἀποτέλεσμα ἰδιαίτερων προσπαθειῶν.

Κατὰ τὸ 1995 ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία τὰ ἐξῆς περιοδικὰ καὶ βιβλία:

1. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1992 (τόμος 147).

2. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1994 (τόμος 41).

3. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς κατὰ τὸ 1993 (τόμος 132).

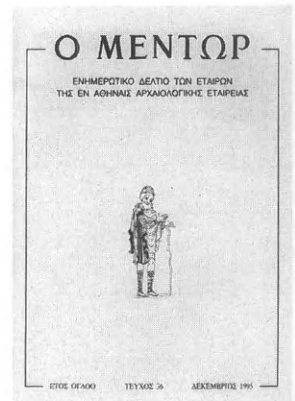
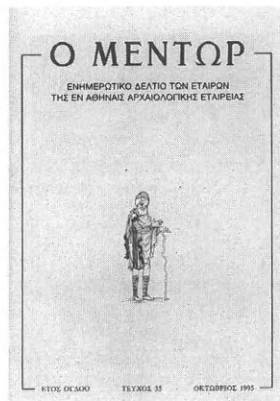
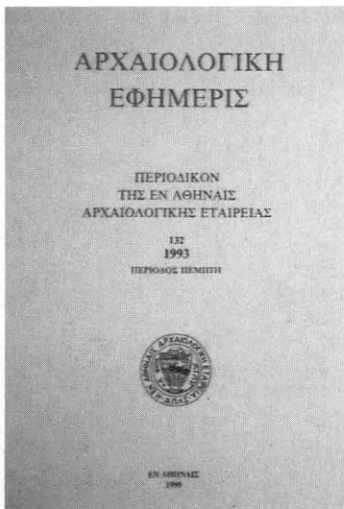
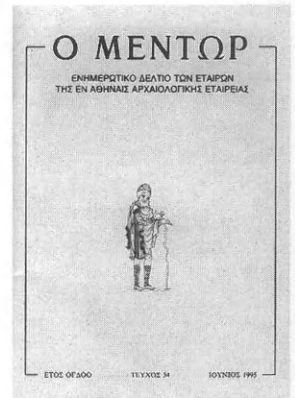
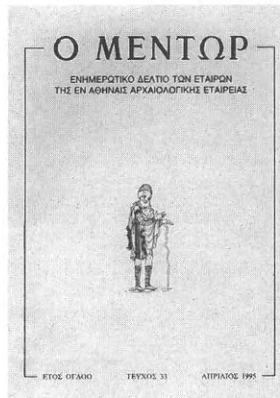
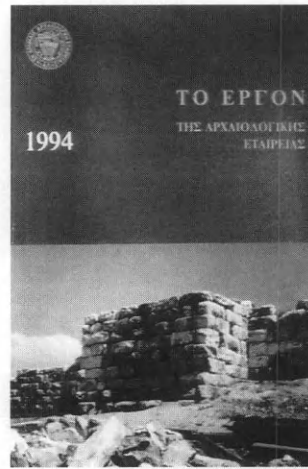
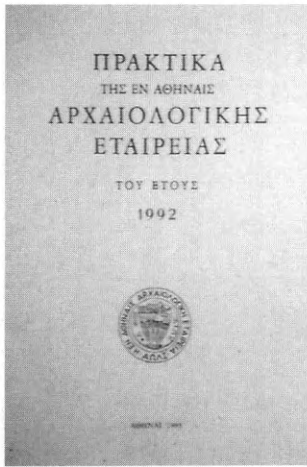
4. Ο ΜΕΝΤΩΡ, τόμος 7 (τεύχη 33-36), 1995.

5. Κωνσταντίνου Συριόπουλου, Ἡ προϊστορικὴ κατοικίησις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ γένεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόμ. Β' (BAE ἀρ. 139).

6. Νικολάου Δρανδάκη, Βυζαντινὲς τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης (BAE ἀρ. 141).

7. Ernst Buschor, Τὸ ἐλλημιστικὸ πορτραῖτο (μετάφραση Γεωργίου Σ. Δοντᾶ) (BAE ἀρ. 145).

8. Βασιλείου Χ. Πετράκου, Ὁ Μαραθῶν. Ἀρχαιολογικὸς ὁδηγός (BAE ἀρ. 146).

9. Ἀρτέμιδος Ὠνάσογλου, Ἡ Οἰκία τοῦ τάφου τῶν τριπόδων στίς Μυκῆνες (BAE ἀρ. 147).

10. Ἐρσης Μπρούσκαρη, Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων στή Βενετία (BAE ἀρ. 148).

11. Χρήστου Καρούζου, Μικρά κείμενα (BAE ἀρ. 149).

12. Βασιλείου Χ. Πετράκου, Ἡ περιπέτεια τῆς ἐλληνικῆς Ἀρχαιολογίας στὸν βίο τοῦ Χρήστου Καρούζου (BAE ἀρ. 150).

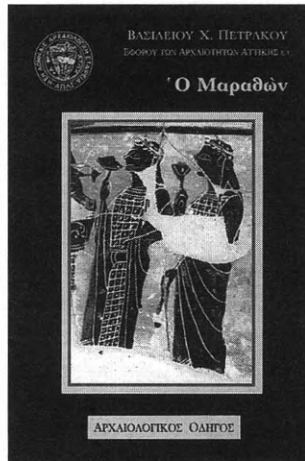
13. Θεοδοσίας Στεφανίδου Τιβερίου, Τὸ μικρὸ τόξο τοῦ Γαλερίου στή Θεσσαλονίκη (BAE ἀρ. 151).

14. Ντόρας Βασιλικῶ, Ὁ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς (BAE ἀρ. 152).

15. Μαρίας Παντελίδου Γκόφα, Ἡ νεολιθικὴ Νέα Μάκρη: Ἡ κεραμεικὴ (BAE ἀρ. 153).

16. Ἀναστασίου Κ. Ὀρλάνδου, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος (σὲ ἓναν τόμο) (BAE ἀρ. 86A), ἀνατύπωση.

Κατὰ τὸ 1995 ἡ Ἐταιρεία χορήγησε δωρεὰν σὲ νομικὰ καὶ φυσικὰ πρόσωπα, καὶ ἰδίως στίς βιβλιοθηκὲς τῶν Ἐφορειῶν Κλασικῶν καὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Κράτους καθὼς καὶ σὲ ἐφόρους καὶ ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων δημοσιεύματα ἀξίας 20.441.420 δραχμῶν. Κατὰ τὸ 1994 εἶχε χορηγήσει δημοσιεύματα ἀξίας 32.117.494 δραχμῶν.

Ἐρευνητικὸ ἔργο

Ἀρχεῖο
τῶν Μνημείων
τῶν Ἀθηνῶν
καὶ τῆς
Ἀττικῆς
(APMA)

Στὸ Ἀρχεῖο τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (APMA) ἐργάζονται, κατὰ τὶς ὁδηγίες τοῦ Συμβουλίου, οἱ κυρίες Γεωργία Μαλλούχου καὶ Οὐρανία Βιζυηνοῦ. Ὁλοκληρώθηκε ἡ μελέτη καὶ κατάταξη τῆς ὕλης τοῦ ἔργου τοῦ Κ.Σ. Πιττάκη, “*L’ancienne Athènes*”, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1835 στὰ γαλλικά, καὶ τῶν πέντε φυλλαδίων ποὺ ἐξέδωσε ἡ Ἑταιρεία κατὰ τὰ ἔτη 1851-60 ὑπὸ τοὺς τίτλους: α) «Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου», Φυλλάδια Α' - Γ', 1851-1855, β) «Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου Ἐπιτροπῆς», 1853, καὶ γ) «Ἐπιγραφαὶ ἑλληνικαὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι ἐκδιδόμεναι δαπάνη τῆς Ἀρχ. Ἐτ.», 1860. Ὁ τρίτος τόμος τοῦ Ἀρχείου Μνημείων (APMA 3) θὰ περιλαμβάνει ὕλη σχετικὴ μὲ τὰ δημοσιεύματα αὐτά.

Ὅμοια ἐργασία ἔγινε γιὰ τὸ ἔργο τοῦ A. Conze, «*Die Attischen Grabreliefs*», 1893-1922, καὶ ἐτοιμάζεται ἡ παρουσίαση τῆς ὕλης του σὲ τόμο τοῦ APMA.

Ὁ ὑπὸ ἐκδοσὴ τόμος γιὰ τὸ ἔργο “*L’ancienne Athènes*” περιλαμβάνει: α) Λήμματα γιὰ τὰ δημοσιεύμενα μνημεῖα, κυρίως ἐπιγραφές, ταξινομημένα κατὰ τοὺς τόπους εὐρέσεώς τους. β) Πίνακες θεμάτων. γ) Ἀντιστοιχίες τῶν ἐπιγραφῶν.

Κατὰ τὴ μελέτη διαπιστώθηκε ὅτι μερικὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου συνοδεύονταν ἀπὸ χάρτη τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ 1820 (*Plan d’Athènes en 1820*), ἀντίγραφο τοῦ χάρτη τῶν Κλεάνθους καὶ

Σάουμπερτ. Στόν χάρτη αὐτό δὲν ὑπῆρχε ὑπόμνημα ἐπεξηγηματικὸ τῶν σημειουμένων μνημείων. Ἐπίγραφος τοῦ χάρτη κατεῖχε καὶ ὁ Π. Εὐστρατιάδης, Γενικὸς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων (1864-1884). Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ ποῦ φυλάσσεται στὴν Ἑταιρεία δὲν βρέθηκε τὸ ἀντίγραφο τοῦ χάρτη, βρέθηκε ὅμως σὲ χειρόγραφο ἐργασία τοῦ Εὐστρατιάδου ποῦ θὰ ἀποτελοῦσε, ὅταν ὀλοκληρωνόταν, πλῆρες ὑπόμνημα. Βρέθηκαν ἀλφαβητικὰ εὐρετήρια τῶν ἀγωνυμίων, τοπωνυμίων καὶ ἀρχαίων μνημείων ποῦ ἀναφέρει ὁ Πιπτάκης. Τὰ εὐρετήρια αὐτὰ εἶχε συντάξει ὁ Εὐστρατιάδης γιὰ προσωπικὴ χρῆση. Οἱ δύο ἐργασίες τοῦ Εὐστρατιάδου δημοσιεύονται στὸν τόμο *APMA 3* ὡς καὶ φωτογραφία τοῦ χάρτη *Plan d' Athènes en 1820* ἀπὸ ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου ποῦ κατεῖχε ὁ G. Finlay (Βιβλιοθήκη τῆς Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς).

Ἀπὸ τὰ πέντε φυλλάδια ποῦ μνημονεύτηκαν τὰ δύο πρῶτα συντάχθηκαν ἀπὸ τοὺς Κ. Σ. Πιπτάκη, Δ. Χαραμῆ καὶ Π. Εὐστρατιάδου, τὸ τρίτο ἀπὸ τὸν Π. Εὐστρατιάδου, τὸ τέταρτο ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἐρεχθείου ποῦ ἀποτελοῦσαν οἱ Γ. Γλαράκης, Κ. Σ. Πιπτάκης, Λ. Κουταντζόγλου, Π. Κάλκος, Σ. Δ. Ζέζος καὶ Π. Εὐστρατιάδου, καὶ τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὸν Στ. Α. Κουμανούδου. Τὰ δύο πρῶτα ἀφοροῦν στὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ποῦ διεξήγαγε ἡ Ἑταιρεία στὴ βόρεια κλιτὴ τῆς Ἀκροπόλεως (1851-1853), κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ βραχίονα τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τεῖχους, μὲ σκοπὸ νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι τὸ Βουλευτήριον βρισκόταν στὴν περιοχὴ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ὑπαπαντῆς. Τὰ ἀρχαῖα ποῦ βρέθηκαν ἦσαν ἐντοιχισμένα στὸ ὑστερορρωμαϊκὸ τεῖχος, μαζί μὲ λίθους ἀπὸ ἄλλα κτίρια τῆς Ἀγορᾶς. Τὰ γλυπτὰ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ περιγράφονται συνοπτικὰ· οἱ ἐπιγραφές ἀναλυτικότερα. Βρέθηκαν περισσότερα ἀπὸ 200 ἐνέπιγραφα θραύσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα περίπου τὰ μισὰ δημοσιεύθηκαν στὰ φυλλάδια καὶ ἄλλα στὴν *AE*. Ἀπὸ τὰ τεμάχια ποῦ δημοσιεύθηκαν στὸ φυλλάδιο Α' τὰ μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 48 (22), 49 (24), 50 (14), 50 (18), 52 (36), 54 (30) καὶ 55 (26) παραμένουν ἀταύτιστα. Στὸ φυλλάδιο Β' περιλαμβάνεται παράρτημα ὑπὸ

τὸν τίτλο «Περὶ τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει νεωτέρων ἀνακαλύψεων», ἔργο τοῦ Εὐστρατιάδη, στὸ ὁποῖο περιγράφεται τὸ τεῖχος τῆς πύλης *Beulé* καὶ ἡ κλίμακα τῆς Ἀκρόπολης ποὺ ἐρεῦνησε ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος.

Στὸ φυλλάδιο ποὺ ἀφορᾷ στὸ Ἐρέχθειο, ἡ ἐπιτροπὴ καταγράφει λεπτομερῶς τὴν τότε κατάσταση τοῦ μνημείου· σημειώνονται μεταγενέστερες κατασκευές καὶ μερικοὶ χριστιανικοὶ τάφοι.

Στὸ τελευταῖο φυλλάδιο, τῶν «Ἐπιγραφῶν Ἑλληνικῶν», τοῦ Στ. Α. Κουμανούδη, δημοσιεύονται οἱ ἐπιγραφές ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας στὴν Παναγία Πυργιώτισσα, κοντὰ στὸ νότιο ἄκρο τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου, καὶ ἐπιγραφές ποὺ συγκεντρώθηκαν λίγο πρὶν τὸ 1860 στὸ Μουσεῖο τῆς Ἑταιρείας στὸ Πανεπιστήμιο. Δύο μόνο λίθοι παραμένουν ἀταύτιστοι, οἱ ὑπ' ἀρ. 10 καὶ 52.

Κατὰ τὴ μελέτη τῶν “*Attischen Grabreliefs*” τοῦ A. Conze ἐπισημάνθηκαν μερικὰ ἀκόμα μνημεῖα γιὰ τὰ ὁποῖα σημειώνεται σαφῶς ὅτι εἶχαν χαθεῖ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς σύνταξης τοῦ ἔργου (Conze ἀρ. 1610, 1651, 1653, 1675, 1683, 1692, 1706, 1788, 1810, 1893, 2006 ἀ, 2025, 2036, 2063, 2071, 2094, 2143, 2145). Ὁ συγγραφέας δὲν κατόρθωσε νὰ ἐντοπίσει πολλὰ ἀπὸ τὰ μνημεῖα ποὺ περιλαμβάνονται στὸ ἔργο, ἐνῶ ὑπῆρχαν πρόσφατες βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς σὲ αὐτά.

Ἀπὸ τὰ ἐνεπίγραφα μνημεῖα τὰ ὑπ' ἀρ. Conze 1610 a [sub E], 1664, 1831 [sub], 2096, 2114, 2130 δὲν ἔχουν καταχωρηθεῖ στὴ νεώτερη βιβλιογραφία (βλ. καὶ Ἔργον 1993, 123 γιὰ τοὺς ἀριθμοὺς Conze πρὸ τοῦ 1610). Περιλαμβάνονται ἀκόμη καὶ δύο μνημεῖα τὰ ὁποῖα μὲ βεβαιότητα χαρακτηρίζονται ὡς ἀναθηματικά (Conze ἀρ. 17, 1174) καὶ ἄλλα γιὰ τὸν ἐπιτύμβιο χαρακτήρα τῶν ὁποίων οἱ ἐκδότες δὲν εἶναι ἀπολύτως σίγουροι (Conze ἀρ. 13, 16, 20, 609, 1025, 1162, 1162 [sub], 1254, 1256, 1309, 1348 ἀ, 1661, 1689 σημ. 1 [α], [β], 1892· ἐπίσης ἀναθηματικὸ θεωρεῖται στὶς *IG* καὶ τὸ μνημεῖο ὑπ' ἀρ. Conze 1890 (*IG* II² 4513).

Στὸ Σύνταγμα Ἐπιτύμβιων Μνημείων τῆς Ἀττικῆς (ΣΕΜΑ) ἐργάζονται κατὰ τὶς ὁδηγίες τοῦ Συμβουλίου ἡ κυρία Βούλα Μπαρδάνη καὶ ὁ κύριος Γεώργιος Παπαδόπουλος. Συνεχίστηκε ἡ συστηματικὴ συλλογὴ τῶν δημοσιευμένων ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὸ 1940 (ἔτος ἐκδόσεως τοῦ τόμου τῶν ἐπιτύμβιων ἐπιγραφῶν τῆς Ἀττικῆς ἀπὸ τὸν J. Kirchner στὴ σειρὰ τῶν IG) μέχρι σήμερα, ἡ ἀναζήτησις ἄγνωστων ἐπιτύμβιων ἐπιγραφῶν καὶ ἄρχισε ἡ συνολικὴ μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν τῆς περιοχῆς Βραυρῶνος.

Μὲ τὴ μελέτη τοῦ ὀκτάτομου ἔργου τοῦ Chr. Clairmont, "Classical Attic Tombstones", ποῦ ἐκδόθηκε πρόσφατα καὶ περιλαμβάνει τὰ ἀνάγλυφα ἐπιτύμβια μνημεῖα τῆς Ἀττικῆς, ἐνεπίγραφα καὶ μῆ, ποῦ χρονολογοῦνται μετὰ τῶν ἐτῶν 430-330 π.Χ., ἐντοπίστηκαν ἄρκετὰ σφαλῆρα ταυτισμένα, ἄλλα ποῦ παρουσιάζονται ὡς ἀδημοσίευτα χωρὶς νὰ εἶναι, κυρίως ἐξαιτίας τῶν λανθασμένων ἀναγνώσεων τοῦ ἐκδότου, ποῦ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ταύτισιν τοῦ μνημείου μὲ τὴ δημοσίευσή του· τὰ τελευταῖα ἔχουν συνήθως καὶ δευτερο λῆμμα ποῦ βασίζεται στὶς δημοσιεύσεις τους. Τὸ ἔργο ἐκτός τῆς ἔλλειψης μεθόδου ποῦ τὸ καθιστᾷ δύσχρηστο, ἔχει πολλὰ ἀνακρίβειες, ὅσον ἀφορᾷ κυρίως στοὺς τόπους εὑρεσης καὶ φύλαξης τῶν μνημείων. Περιέχει 70 ἄγνωστα ἐνεπίγραφα μνημεῖα ποῦ δημοσιεύονται γιὰ πρώτη φορά. Τῶν ἐπιγραφῶν ποῦ περιλαμβάνονται στοὺς τόμους τῶν IG (IG I², I³, II²), ἔγιναν πίνακες ἀντιστοιχίας μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν λημμάτων τοῦ ἔργου καὶ τὴ νεώτερη βιβλιογραφία. Ἀνάλυση τοῦ ἔργου θὰ γίνῃ αὐτοτελῶς, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναγγελθεῖ. Προκαταρκτικῶς βλ. AE 1992, 195-197.

Ἡ Ἐφορὸς τῶν Ἀρχαιοτήτων κυρία Ἀγγελικὴ Λεμπέση ἐπέτρεψε τὴν ἔρευνα τοῦ ἐπιγραφικοῦ ἀρχείου τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν. Τὰ λίθινα ἐνεπίγραφα μνημεῖα ποῦ περιέχει εἶναι 249 ποῦ φυλάσσονται σὲ Ἰδιωτικὲς Συλλογὲς καὶ Ἰδιωτικὰ Μουσεῖα σὲ ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ στὶς Ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολές. Ἀπὸ τὴ βιβλιογραφικὴ ἔρευνα μὲ βάση τὸ παρεχόμενον κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς διαπιστώθηκε ὅτι οἱ 102 ἐπι-

Σύνταγμα
Ἐπιτύμβιων
Μνημείων
Ἀττικῆς
(ΣΕΜΑ)

γραφές εἶναι δημοσιευμένες καὶ οἱ 106 ἀνέκδοτες· τὰ ὑπόλοιπα (41) μνημεῖα ἐνῶ φέρονται ὡς ἐνεπίγραφα, παραμένουν πρὸς τὸ παρὸν ἀταύτιστα, ἀφοῦ στοὺς Καταλόγους τῆς Ἐφορείας δὲν παρέχεται τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς.

Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐταιρείας προκειμένου νὰ προχωρήσει στὴ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Βραυρῶνος καὶ κατόπιν στὴ συνέχισή τους, — ἀρκετὰ καθυστερημένα διότι ἔχουν περάσει 33 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ ἀνασκαφέως ἀειμνήστου Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωάννου Κ. Παπαδημητρίου—, κατάρτισε πλήρη περιγραφή τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ἐκεῖ μουσείου, πολλὰ ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ἀνέκδοτες· προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας, τίς παλαιῆς Συλλογῆς Μαρκοπούλου, Λιόπεσι, Κορωπίου καὶ Λαυρεωτικῆς καὶ ἀπὸ τίς ἀνασκαφές, τὰ τυχαῖα εὐρήματα ἢ τίς κατασχέσεις πού γίνονται μέχρι σήμερα στὰ Μεσόγεια καὶ τίς παραλίες τῆς Ἀνατολικῆς Ἀττικῆς, ὅταν ὁ Γενικός Γραμματεὺς τῆς Ἐταιρείας ἦταν Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀττικῆς. Οἱ ἐπιγραφές αὐτὲς προετοιμάζονται γιὰ συστηματικὴ δημοσίευση.

Μορφωτική Δράση

Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας πλουτίστηκε κατὰ τὸ 1995 μὲ 1400 νέους τόμους ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἀγορές, ἀνταλλαγές καὶ δωρεές. Δέθηκαν ἐπίσης 742 τόμοι.

Βιβλιοθήκη

Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης λειτούργησε γιὰ ἑβδομη χρονιά. Θέμα τῶν μαθημάτων, ποὺ ἔκαμε ὁ Καθηγητὴς κ. Γεώργιος Λάββας, ἦταν «ἡ σχέση τεχνοτροπίας καὶ κοινωνίας καὶ εἰδικότερα ἡ τεχνοτροπία ὡς τρόπος προσέγγισης καὶ κατανόησης κοινωνικῶν φαινομένων καὶ ἱστορικῶν περιόδων».

Σχολὴ
Διδασκαλίας
τῆς Ἱστορίας
τῆς Τέχνης

Ὅπως κάθε χρόνο ἔτσι καὶ ἐφέτος διαλέξεις ἀρχαιολόγων ἑλλήνων καὶ ξένων συμπλήρωσαν τὴν ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα τῆς Ἑταιρείας.

Διαλέξεις

Ὅπως καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια δόθηκαν καὶ τὸ 1995 δύο ὑποτροφίες σὲ Κυπρίους ἀρχαιολόγους γιὰ ἔλευση καὶ παραμονὴ στὴν Ἑλλάδα χάριν μελέτης.

Ἵποτροφίες

Καὶ κατὰ τὸ 1995 λειτούργησε ὁ Ξενὼν «Ντίτας Μαντζώρου»: φιλοξενήθηκαν ἑλληνες ἔφοροι καὶ ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων καὶ ξένοι ἀρχαιολόγοι.

Ξενὼν

Ἐπιχορήγηση
ἐπιστημονικῶν
ἐργασιῶν

Πέραν τῶν δαπανῶν τις ὁποῖες ἔκαμε ἡ Ἑταιρεία γιὰ τὶς ἀνασκαφές καὶ τὶς ἐκδόσεις, σημαντικὰ ποσὰ κατέβαλε γιὰ τὴν ἐνίσχυση ἔργων ποὺ συντάσσονται ἐκτὸς Ἑταιρείας, ἰδρυμάτων καὶ προσώπων ποὺ προετοιμάζουν δημοσιεύσεις ἀνασκαφῶν ὡς ἑξῆς:

1. Γιὰ τὴν ἐκδόση τοῦ «Λεξικοῦ τῶν Κυρίων Ἑλληνικῶν ὀνομάτων» (“A Lexicon of Greek Personal Names”) (Ὁξφόρδη).

2. Γιὰ τὴν ἐκδόση τοῦ «Εἰκονογραφικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κλασικῆς Μυθολογίας» (“Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae”) (LIMC, Basel).

3. Γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς Ἑταιρείας Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν.

4. Γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ Καταλόγου τοῦ Ἀρχείου Ἰωάννου Τραυλοῦ.

5. Γιὰ τὴ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν Φθιωτίδων Θηβῶν (Ἀσπασία Ντίνα).

6. Γιὰ τὴ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν Ζάκρου (Ἑλ. Νικ. Πλάτων).

7-8. Γιὰ τὴ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν Γλᾶ καὶ Μυκηνηῶν (Σπ. Ἰακωβίδης).

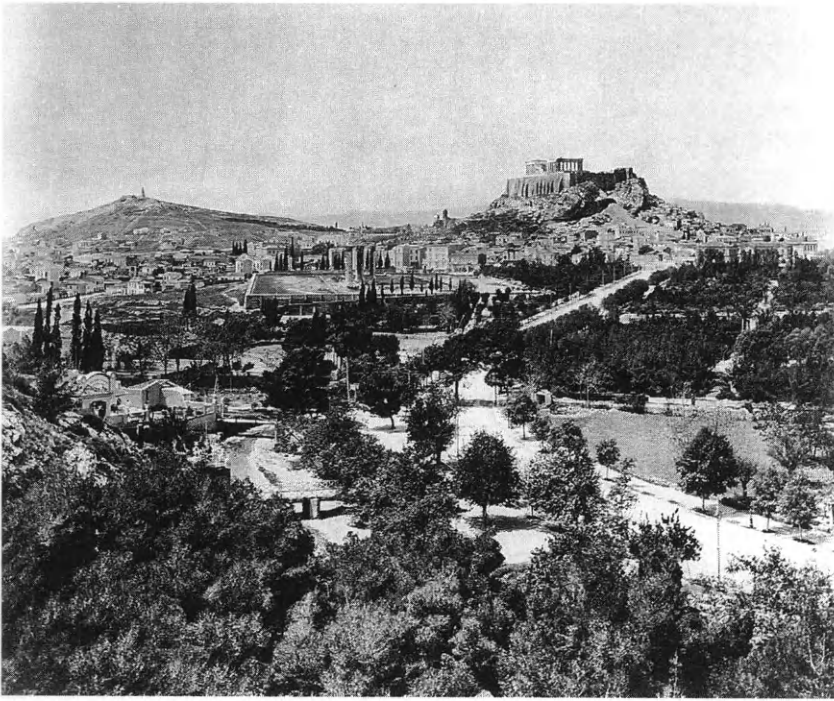
9-10. Γιὰ τὴ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν Νάξου (Μιχ. Κοσμόπουλος καὶ Ἀ. Βλαχόπουλος).

11. Γιὰ τὴ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν Πάρου (Δ. Σκιλάρντι).

12. Γιὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ καταγραφή τῶν κινητῶν ἀρχαίων τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς τῆς Ἑταιρείας στὴν Ἐλευσίνα.

Ἀρχεῖο

Τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα ποὺ ὑπάρχουν στὴν Ἑλλάδα, συνεχῶς ἀπὸ τὸ 1837. Πέραν τῶν ἐγγράφων κλπ. μοναδικὴ σημασία γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων μνημείων ἔχουν οἱ χιλιάδες τῶν σχεδίων καὶ τῶν φωτογραφιῶν τῶν ὁποίων, ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια, γίνεται συστηματικὴ, καὶ πολυδά-

Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Φωτογραφία τῆς ἐκθέσεως τῆς Ρώμης τοῦ 1911 (φωτ. ΑΑΕ).

πανη, συντήρηση καὶ κατάταξη. Σχέδια δημοσιευμένα καὶ ἀδημοσίευτα, ὑδατογραφίες πολύτιμες ἀρχαίων, ἀντίγραφα ὅπως τῶν φημισμένων στηλῶν τῶν Παγασῶν ποὺ ἐγίναν ἀπὸ διάσημους Ἑλληνας ζωγράφους συντηρήθηκαν καὶ μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν καὶ πάλι.

Τὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο μας ποὺ περιέχει δεκάδες χιλιάδες φωτογραφιῶν μὲ τὰ ἀρνητικά τους ἔχει ἤδη καταταχθεῖ καὶ πρόκειται νὰ λάβει καὶ ἠλεκτρονικὴ μορφή. Νέες προσφορὲς ἢ νέα εὐρήματα, ὅπως φωτογραφίες τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἰωάννη Παπαδημητρίου καὶ τοῦ Δημητρίου Πάλλα, τὸ πλουτίζουν συνεχῶς.

Ἡ συντήρηση τῶν μεγάλου μεγέθους φωτογραφιῶν τῆς ἐκθέσεως τῆς Ρώμης τοῦ 1911 σύντομα θὰ ὀλοκληρωθεῖ καὶ ἀπόψεις ἐλληνικῶν μνημείων καὶ τόπων ποὺ ἔχουν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀλλοιωθεῖ ἢ καταστραφεῖ θὰ εἶναι προσιτὲς στοὺς μελετητές.

᾽ Επιλεγόμενα

Στὴν ἀρχὴ τῆς ομιλίας μου χαρακτήρισα τὴν ἀρχαιολογία ὡς κοινωνικὴ ἐπιστῆμη γιὰ τὴ σχέση της μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων τοῦ παρελθόντος, τὴν ὁποία ζωὴ συνήθως θεωροῦμε ὡς εἰκονογράφηση τῆς ἱστορίας καὶ τὴν εὐεργετικὴ ἐπίδρασή της στὴ σημερινὴ ζωὴ. Ἄλλὰ ἡ ἱστορία συμπυκνώνει ἀμείλικτα τὰ καθημερινὰ γεγονότα καὶ τὶς περισσότερες φορές ἐξαφανίζει, σκεπάζοντας μὲ τὴ λήθη, συμβάντα ποὺ ἐπηρεάσαν τὴ ζωὴ μας.

Ἀπὸ ὅσα ἔγιναν κατὰ τὸ 1995 καὶ ἀφοροῦν τὴν ἀρχαιολογία πρῶτο γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ σημασία του θεωρῶ τὸ ζήτημα τῆς Ροτόντας Θεσσαλονίκης. Τὸ Συμβούλιο ἐνημέρωσε τοὺς φιλαρχαίους ἐδῶ καὶ ἓνα χρόνο, τὸ θέμα ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ κατὰ τὸ 1995 ἔλαβε παθολογικὴ ἔκταση καθὼς μέθοδοι καὶ συστήματα ποὺ ἐφαρμόστηκαν ἀπὸ τοὺς θεολόγους τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ἐφαρμόστηκαν κατὰ τῶν σημερινῶν ἐκπροσώπων τοῦ Κράτους καὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν πιστῶν χριστιανῶν, μάλιστα βυζαντινολόγων.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ὑπεστήριξε σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ βίου της τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν προφύλαξε, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν θρησκευτικῶν μνημείων, ἀπὸ ἀτοπήματα. Ὁ Λαμπάκης, ὁ Ἀδαμαντίου, ὁ Ζάχος, ὁ Ὀρλάνδος, ὑπῆρξαν σύμβουλοι τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν βοήθησαν νὰ ἀνακτήσει σὲ ἄρτια μορφὴ πλῆθος μνημείων τὰ ὁποία ἐξαιτίας τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν τῶν Ἑλλήνων

είχαν μεταβληθεῖ σέ ἐρείπια. Προκάλεσε λοιπὸν κατάπληξη ὅταν ὄψιμα καὶ μὲ τὴ μέθοδο τῆς δυναμικῆς μειοψηφίας ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης διακηρύχθηκε ἐχθρὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς παράδοσης, τῆς παράδοσης ποὺ ἡ Ὑπηρεσία αὐτὴ συντηροῦσε μὲ εὐλάβεια.

Τὸ ζήτημα σὰς εἶναι γνωστὸ. Ἡ Μητρόπολις Θεσσαλονίκης ζήτησε νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν ἀρμοδιότητα τῆς Ὑπηρεσίας τὴν Ροτόντα μὲ περίκεντρο κτήριον ποὺ εἶχε κτίσει στὴ Θεσσαλονίκη ὁ Ρωμαῖος Καῖσαρ καὶ Αὐγούστος Γαλέριος (293-311 μ.Χ.), κτίσμα τῆς ἀρχαίας λατρείας ποὺ ἐπὶ Θεοδοσίου χρησιμοποιήθηκε ὡς ἐκκλησία καὶ κατόπιν κατὰ τὴν Τουρκοκρατία ὡς Τζαμί. Στὰ χρόνια μας κατὰ τὸ διάστημα 1914-1917 χρησιμοποιήθηκε πρόσκαιρα ὡς ἐκκλησία. Ἐκτοτε μὲ ἀπόφαση τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου χρησίμευε ὡς Μουσεῖο.

Οἱ σεισμοὶ τοῦ 1978 εἶχαν προκαλέσει μεγάλες βλάβες στὴ Ροτόντα. Μὲ τίς συνεχεῖς προσπάθειες τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης τὸ μεγάλο μνημεῖο ἔβρισκε σιγὰ σιγὰ τὴν παλαιὰ του μορφή. Στὸ σημεῖο αὐτό, ὅταν ἡ Ροτόντα δὲν κινδύνευε πλέον, ἐκδηλώνεται ἡ προσπάθεια μετατροπῆς τῆς σὲ ἐκκλησία, ὡς ἐὰν βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου.

Ἐκεῖνο ποὺ περισσότερο προκαλεῖ ἀντίδραση γιὰ τὴν ἄτοπη ἐνέργεια δὲν εἶναι τὸ ἴδιο, τὸ ἀνεδαφικὸ, αἶτημα ἀλλὰ ὁ τρόπος ποὺ ἐφαρμόστηκε γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ θέληση μικρῆς ὁμάδας πάνω στὸ Κράτος καὶ τίς ὑπηρεσίες του. Εὐτυχῶς ὅμως ἡ Ἐπιτροπὴ Ἀναστολῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἔκρινε ὅτι ἡ Ροτόντα εἶναι μνημεῖο ποὺ ἐμπιστεύτηκε τὴ φύλαξη καὶ τὴ διαχείρισή της στοὺς ἕως τώρα ἀποδεδειγμένους προστάτες τῆς, τοὺς Ἑλληνες ἀρχαιολόγους.

Τελευταῖο ἄφησα τὸ ζήτημα τοῦ λατομείου τοῦ Ραμνοῦντος. Πολλοὶ θὰ θυμοῦνται ὅτι τὸ καλοκαίρι τοῦ 1993 ἀσχολήθηκαν μὲ αὐτὸ ὅλες σχεδὸν οἱ ἡμερίδες, τὸ ραδιόφωνο καὶ ἡ τηλεόραση.

Ἡ ἱστορία εἶναι ἀπλή καὶ συνήθης. Ἐνας ιδιώτης ζήτησε ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς τὴν ἄδεια νὰ ἀνοίξει λατομεῖο μέσα στὸν κηρυγμένο ἀρχαιολογικὸ χῶρο τοῦ Ραμνοῦντος γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ ὁποίου ἀκούσατε καὶ φέτος γιὰ εἰκοστὴ πρώτη φορά. Ἡ Ἵπηρεσία ἀρνήθηκε τὴ χορήγηση τῆς ἀδείας καὶ ὁ ιδιώτης κατέφυγε στὴν Κεντρικὴ Ἵπηρεσία. Αὐτὴ παρέπεμψε τὸ θέμα γιὰ λύση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο, τὸ ὁποῖο παρὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐνημέρωση, προφορικὴ καὶ γραπτὴ, ἐκ μέρους τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, γνωμάτευσε νὰ δοθεῖ ἡ ἄδεια μὲ τὸ αἰτιολογικὸ τῆς ἴσης μεταχείρισης τῶν πολιτῶν.

Ὡς μέλος τῆς Ἵπηρεσίας ἐπὶ 37 χρόνια εἶχα δεχθεῖ κακὲς ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου ὅταν αὐτὲς περιορίζονταν σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο γιὰτὶ πιστεύα ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς ἀδράνειας ποὺ χαρακτηρίζει τὸ γραφειοκρατικὸ μέρος τῆς κρατικῆς διοίκησης εἶναι τόσο ἰσχυρό, ποὺ αὐτὴ λησμονεῖ τὶς ἀποφάσεις της. Στὴν περίπτωση τοῦ λατομείου τοῦ Ραμνοῦντος δὲν ἴσχυσε ὁ νόμος τῆς ἀδράνειας, γιὰτὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀπόφασης τῆς βλάβης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ποὺ ἐπέτρεπε ἡ εὐνοϊκὴ γνωμάτευση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ἀνέλαβε δικαιοματικὰ νὰ ἐφαρμόσει ιδιώτης.

Ἡ ἐγκατάλειψη ὅμως ἑνὸς χώρου ποὺ προστατεύεται νομικὰ καὶ ἱστορικὰ στὴ συστηματικὴ φθορὰ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἀνατραπεῖ παρὰ ἀπὸ τὸν ἀνώτατο κριτὴ τῶν πράξεων τοῦ Κράτους, τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας. Τὸ Ἀνώτατο Δικαστήριον δέχθηκε ἀμέσως τὸ αἶτημα ἀναστολῆς τῆς ἀπόφασης τῆς Ἵπουργοῦ Πολιτισμοῦ, ποὺ στηριζόταν στὴν εὐνοϊκὴ γνωμάτευση τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Τοῦ λατομείου, τοῦ ὁποίου ἡ ὀργάνωση ἔγινε μὲ πυρετώδη ρυθμὸ, διακόπηκε δικαστικὰ ἢ λειτουργία.

Στις 31 Δεκεμβρίου τοῦ 1995 τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας ἐξέδωσε τὴν ἀπόφασή του καὶ κήρυξε ἄκυρες ὅλες τὶς ὑπουργικὲς πράξεις ποὺ ἐπέτρεπαν τὴν παράνομη λειτουργία. Γιὰτὶ βέβαια τί ἄλλο σημαίνει ἡ ἀκυρωτικὴ ἀπόφαση; Ὅτι οἱ φύλακες τῶν νόμων δὲν ἀγρυπνοῦσαν. Στὴν περίπτωση ποὺ ἐξετάζουμε ὅμως φύλακες

τῶν νόμων καὶ τῶν μνημείων ἦταν τὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο, τὸ ὁποῖο ξέχασε ὅτι ἔργο του δὲν εἶναι ἡ ἴση μεταχείριση τῶν πολιτῶν εἰς βάρος τῶν ἀρχαίων ἀλλὰ ἡ προστασία τῶν ἀρχαίων ἀπὸ τῆ βουλμῖα τῶν πολιτῶν.

Οἱ δύο ἱστορίες πού σᾶς διηγήθηκα ἀνήκουν στοὺς ἐφιάλτες τῶν ἀρχαιολόγων. Ζητήματα καθαρῶς ἐπιστημονικὰ ἀποκτοῦν ἀπεχθὴ ὄψη, πού τὴν διασκεδάζει ἐνίοτε ἡ σπάνια τελικὴ δικαίωση, δείκτης ὀρθῆς πορείας σὲ ἓναν κόσμον σύγχυσης καὶ συμφέροντος.

Ὡς πρὸς τὴν ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας πού ἐκδόθηκε ἔπειτα ἀπὸ δική μου προσφυγή, ἔχω νὰ εἰπῶ ὅτι δὲν χαίρω. Ἀλλιῶς περίμενα τὴ στάση ἑνὸς Συμβουλίου πού τὸ λάμπρυναν σπουδαῖοι Ἕλληνες. Ἐάν τὰ πράγματα γίνονταν σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ δεοντολογία θὰ εἴχαμε τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα, χωρὶς τὴν ἠθικὴ φθορὰ τῶν θεσμῶν, πού δὲν ἐπανορθώνεται.

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 6485/1995 ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας:

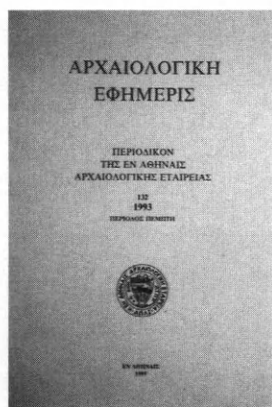
4. Ἐπειδὴ ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ ἀρθροῦ 50 τοῦ ΚΝ5351/1932, ἐρμηνευομένης ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἀρθροῦ 24 τοῦ Συντάγματος, καθ' ἣν ἀπαγορεύεται πλησίον ἀρχαίων πᾶν ἔργον καὶ πᾶσα δραστηριότης δυναμένη νὰ προκαλέσῃ ἄμεσον ἢ ἔμμεσον βλάβην εἰς τὰ ἀρχαῖα ἢ ἀπειλὴ κατ' αὐτῶν, ἔπεται ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἡ λειτουργία λατομείου πλησίον τοποθεσιῶν εἰς τὰς ὁποίας εὐρίσκονται ἀρχαῖα ἢ πιθανολογεῖται ἡ ἀνευρέσεις των. Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς λειτουργίας τῶν λατομείων προκύπτει εὐθέως ἄμεσος καὶ πρόδηλος κίνδυνος διὰ τὰ ἀρχαῖα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ περιβάλλοντος χώρου, τὴν ὁποῖαν ἐπάγεται ἡ λειτουργία τῶν λατομείων, καθίσταται αὕτη ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς αἰσθητικῆς ἀναδείξεως τῶν ἀρχαίων. Κατὰ συνέπειαν, ὁ λόγος ἀκυρώσεως, διὰ τοῦ ὁποίου ἀμφισβητεῖται ὅτι τὸ ἐπιμαχον λατομεῖον περιλαμβάνεται ἐντὸς τοῦ κηρυγμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου, εἶναι ἀπορριπτέος ὡς ἀλυσιτελής, ἀφοῦ πάντως, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ φακέλλου, ἡ περιοχὴ εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρίσκεται τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν διαθέτει σημαντικὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα ἀναμένεται νὰ ἀποκαλυφθοῦν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶναι χαρακτηρισμένη ὡς ἱστορικὸς τόπος καὶ τοπίον ἰδιαίτερου φυσικοῦ κάλλους πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ὀρθῆς παρουσιάσεως καὶ ἀναδείξεως τοῦ *ἀρχαίου Ραμνοῦντος*.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Εἰσαγωγικά</i>	7
<i>Ἀνασκαφές</i>	13
1. Ραμνοῦς	13
2. Θορικὸς	20
3. Ἐλευσίς	24
4. Ἐπίδαυρος	24
5. Μεσσήνη	27
6. Θέρμος	36
7. Φίλιπποι (Ντικιλί Τάς)	43
8. Ἀμφίπολη Χριστιανική	49
9. Ἀκρωτήρι Θήρας	52
10. Κύθνος	57
11. Ἰθάκη	63
<i>Συντήρηση - Μελέτη</i>	68
Ἀμφίπολη ἀρχαία	68
Ζάκρος	68
Νάξος	69
Μινώα Ἀμοργοῦ	69
Σύμη Βιάννου	69
Ξώμπουργο Τήνου	70
<i>Δημοσιεύματα</i>	71
Ἐρευνητικὸ ἔργο	76
<i>Μορφωτικὴ Δράση</i>	81
Ἐπιλεγόμενα	84

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ 1993 (Τόμος 132)

Ο τόμος αυτός περιλαμβάνει τις εξής μελέτες: K. Demakopoulou - J.H. Crouwel, More Cats or Lions from Thera?, Elias Kapetanopoulos, Xennias, μακεδονίζων τῆ φωνῆ, Γεωργίου Σταϊνχάουερ, Νεότερα στοιχεία για τὸν σαλαμίνιο θίασο τῆς Βενδῖδος, Νίκου Παπαχατζῆ, Ἡ ἑλληνικὴ θεὰ Ρέα καὶ ἡ φρυγικὴ «Μητέρα τῶν θεῶν» ἢ Μεγάλῃ Μητέρα, Εὐαγγελίας Παπαθεοφάνους Τσουρῆ, Ξυλόγλυπτη πόρτα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου στὴ Μολυβδοσκέπαστη Ἰωαννίνων, Alan Henry, Thucydides and the Topography of Torone, Marie-Françoise Billot - Yvonne Rizakis, Deux simas "mégariennes" du même atelier, Ξένης Ἀραπογιάννη, Τὸ ρωμαϊκὸ βαλανεῖο στὴν Μπρεξίτζα τοῦ Μαραθῶνος, Kim S. Shelton, Tsountas' Chamber Tombs at Mycenae, Μ. Οἰκονομάκου, Ὅρος προικίου ἀποτιμῆματος. Στὰ Ἀρχαιολογικὰ Χρονικὰ περιλαμβάνεται: Ἀλεξάνδρου Μαζαράκη Αἰνιᾶνος, Ἐπιφανειακὲς ἔρευνες στὴ νῆσο Κύθνο. Τὸ τεῖχος τῆς ἀρχαίας Κύθνου.

Ο ΜΕΝΤΩΡ, τεῦχος 37

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Πρακτικὰ τῆς Δεύτερης Συνεδρίας τῶν Ἑταίρων
(27 Ἰαν. 1996)

Ἐκδίδεται καὶ ὡς ἀνεξάρτητος τόμος στὴ σειρά τῆς « Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας » ὑπ. ἀριθ.154.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1995 ΤΟΜΟΣ
42 ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 1000 ΑΝΤΙΤΥ
ΠΑ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 1996 ΣΤΙΣ
«ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Ε. ΜΠΟΥΛΟΥ
ΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.» ΜΙΛΩ
ΝΟΣ 26 ΜΕ ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ
ΜΑΡΙΑΣ ΤΖΑΝΑΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ ΜΟΝΤΑΖ Α. ΜΠΟΥ
ΜΠΑΛΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ Ε. ΑΝΔΡΟΒΙΚ